

סיון תשנ"א — יוני 1991

ספרות ילדים ונוער

שנה שבע עשרה
חוברת ד (סח)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית ברצבני.

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן-אליהו.
ד"ר אסתר טרסיגיא, אביבה לוי, דליה שטיין.

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-293801/2

ISSN 0334 — 276 X

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים
מיצבו בנו משה ז"ל

עיון ומחקר

הלשון כחומר ביד היוצרת — על ספריה של מרים רות*

מאת צביה ולדן

מרִים רות, שעליה אני חושבת היא דמות של מספרת, בעלת תיבה מופלאה. התיבה שלה מלאה מרגליות ואבנים יקרות, שהן פניני הלשון של הילדים. על הברק של אבני חן אלה עמדתי לראשונה, כשקראתי את התרגום לעברית של ספרו של צ'קובסקי, "משתיים עד חמש" (1946 במקור, 1978 בתרגום). צ'קובסקי הוא סופר ילדים ופסיכולוג, שתיעד את ההתפתחות הלשונית של ילדים רוברִי רוסית. לאה גולדברג מעידה על עצמה (1978), שהקריאה בספרו חידדה את חושיה ועוררה את רגישותה לצורות ילדיות בשפה. בעקבותיה היא התפעמה, כששמעה את ידידיה הילדים אומרים "חנויה: במקום חנות, ו"אותיה" במקום אות. שכן המשוררת הבינה, כי צורות אלה הן עדות לכך, כי הילד גדל, וכי הוא בודק השערות בדבר חוקי הלשון, שהוא רוכש. את יצירתו של צ'קובסקי ההדירה, תרתי משמע, מרים רות. היא המירה את הדוגמאות, שהוא הביא מלשון הילדים ברוסית, בדוגמאות מן התיבה המופלאה שלה. כמו למשל:

"הסבא של נעמי הלך בשבת לבית-הכנסת".

אמא: "איפה סבא?"

נעמי: "הלך למתפלה".

או למשל,

יעל לאמה: "בחוץ כבר מחשוך ובבית מדלוק".

או למשל,

"לא שרתי לחרצית" במקום "לא שרתי לך ארצי".

* מבוסס על דברים שנישאו ביום מחווה למרים רות שהתקיים לכבוד ב"בית אריאלה"

ב' בטבת, תשנ"א, 2.1.91.

בכך יצקה רות משמעות מיידית לספר במהדורות העברית, שכן רוב הקוראים מעדיפים לקרוא דוגמאות משפת־האם שלהם. זאת ועוד, ב'תרגומה' היא הדגימה, הלכה למעשה, את העיקרון, כי התפתחות השפה היא אוניברסאלית, וכי התופעות האופייניות לה מצויות בכל שפה באשר היא שפה, אלא שבכל קהיליה של דוברים, כמובן, הן לובשות את הצורה המיוחדת לקהילה זאת.

מרים רות הייטיבה להקשיב ללשון הילדים ולתעד אותה, ובכך שרטטה קווים לדמותו של הילד העברי כבלשן צעיר. את חידושי הלשון שלה יונקת השפה מכמה מקורות, שלשון הילדים היא אחד החשובים שבהם. בתולדות הלשון העברית, שאין להן אח ורע בסיפור האנושי של התפתחות הלשון בכלל, שמור לילדים מקום חשוב במיוחד, שעדיין לא התפנינו לעסוק בו ביסודיות הראויה לו (ולדון, בדפוס). בהקשר זה עלינו לזכור, שכבר משנת 1932 כתב רבבאי (תרצ"ב, תרצ"ח) על התחדשות הדיבור בפי הילדים. עבודתה של רות היא נדבך חשוב, המצטרף לעבודתו החלוצית.

על תרגום זה נוסף הספר "לשונות קטנים" (רות ושניר, 1987). לכאורה, ספר זה הוא פשוט אוסף נבחר של מרגליות ואבני חן מן התיבה המופלאה. למעשה, הוא מסמך חברתי וחינוכי, כפי שנאמר בו: "הספר... יוצא לדרך, כדי להגביר את עירנותם של הורים ומחנכים לאמירות של קטנים". במלים אחרות, המסר החשוב של הספר הוא — גדולים הקשיבו לקטנים... כי מהם תצא תורה. ואכן, ההצהרה איננה מאחרת לבוא: "הספר... יוצא לדרך, כדי לחלוק ליצירתיות הילדים הרכים, בתחום הלשון, את הכבוד הראוי לה".

תיעוד לשון הילדים, והבאתו בפני הקוראים, מקבל ערך של הצהרה חברתית, שכן הוא נותן הרשאה (לגיטימציה) לצורות הילדיות. צורה ילדית היא, כמתואר לעיל, צורה שהילד יוצר על סמך השערה או כלל שגילה; היא אופיינית ללשון הילדים וייחודית לה. על פניה עלולה צורה ילדית להיראות כאילו היא כישלון בביצוע הצורה הבוגרת. למשל, הצורה הראשונה המובאת בספר "לשונות קטנים" היא: "מחר דובי שבטו".

בספר מאוירת אכזרית זאת בדובי, המחזיק ביד שתיל, ונראה משתתף בתהליכה של נוטעים. האיור כל כך מוצלח, עד שבאזני הקורא מתנגן מאליו השיר "כך הולכים השותלים, רון בלב ואת ביד...". איור זה הוא דוגמה מצויינת ליצירת הקשר בעל רבדים רבים באמצעות רימוז צנוע. על פניו נראה כאילו הפעוט (מדובר בילד שגילו נע בין שנה לשנתיים) נכשל בהגייה. הוא ממיר צליל אל-קולי 'ם' בצליל קולי 'ד'. (המרות בין צלילים קוליים לאל-קוליים (כמו ב'ת' ופ'א, דל'ת ות'ו, ז'י'ן וסמ'ך) הן תופעה ידועה בלשון. אולם, למעשה, נכון יותר להגות, כי הפעוט, שעבורו הביטוי 'טרבשבט' הוא ביטוי נטול משמעות, בחר ליצוק לתוך התבנית ביטוי המוכר לו 'דובי'.

חוקרי לשון הילדים יודעים, כי בשלבי הרכישה הראשונים של השפה נוטים הילדים לשמור על התבנית, וליצוק לתוכה תכנים מוכרים, או ביטויים שיש להם משמעות בשפתם. מסיבה זאת, כנראה, מבקש נהר, אחד מילדיה של מיריק שניר (השותפה של רות בספר), מאביו לקרוא לו את הספר "מיץ פטר והזאב" (שם). לצירוף "מיץ פטר" קוראים צורה בלתי מנותחת. (קלארק, 1900). כלומר, אצל הפעוט הצורה כולה היא עדיין יחידה אחת, שטרם הופרדה לרכיביה. היחידה הזאת שייכת לעולם הקריאה והתרבות, או אולי לעולם הפינוקים ותשומת-הלב, ובעולם זה יש לה משמעות. גם "פטר והזאב" היא יחידה "מרחפת" באוצר המלים של הילד, כלומר גם היא עדיין לא עברה הפרדה לרכיביה. אולם מלבד הידיעה, כי "פטר והזאב" הוא צירוף שבכוונו להביא לקטן את מלוא תשומת הלב של אביו, חושף השימוש בצירוף זה את העובדה, כי לפעוט יש קטגוריה של "שמות", שבתוכה נכללים שני הפריטים המצוטטים, דהיינו "מיץ פטר" ו"פטר" — הלא הם "מיץ פטר" בלשוננו.

ניכור בהגדרה של צורה ילדית. לצורה ילדית יש ערך רב, אם מבינים את התהליכים המסתתרים מאחוריה. שכן, אם מסתפקים בהשוואה של צורה זאת לצורה הבוגרת, לומדים רק על הכישלון של הילד. אך אם, לעומת זאת, מנתחים אותה ומשווים אותה לצורות מקבילות — המצויות הן בלשון הילדים בעברית, והן בלשונם של ילדים בשפות אחרות — כי אז יוצאים נשכרים. אם ילד קורא למזרקה "מגשמה" (שם), הוא מגלה לנו, כי הוא "מכיר" את המשקל של שמות מקום, וכי הוא מסוגל לצקת לתוכו את השורש "גשם". הניתוח וההשוואה מאפשרים להבין את התהליכים של רכישת השפה, שהם ברובם, כמו תהליכי נביטה רבים, תהליכים סמויים, המתרחשים מתחת לפני האדמה. תרומתה של מרים רות היא בכך, שהיא מביאה את הצורות הילדיות כאוסף שיש להתייחס אליו ולדון בו. עבודתיה הן מסמך חברתי וחינוכי האומר, שאת הצורות הילדיות יש לחקור ולכבד, ואף לקחת בחשבון במסגרות החינוכיות השונות.

התפתחות הלשון אצל ילדים דוברי עברית זוכה לטיפול מדעי מכובד בעיקר בעבודותיה של רות ברמן (1985), שחלק מהן אף התפרסמו בעברית (תשמ"ב). אולם עדיין חסרה בעברית החוליה המקשרת, הנחוצה כל כך למחנכים ולאנשי השדה, חוליה שתציע ניתוח של הדוגמאות היפות שרות ואחרים מביאים. למשל, דוגמה חניננית, הלוקחה אף היא מ"לשונות קטנים":

אחיעד מציצה מתחת למיטה ואומרת: "אני מוצאת ומוצאת ולא מחפשת". מחנך שאינו מודע לדרך הלמידה של הילדים, עלול לחשוב, כי זאת סתם טעות. למעשה, טעות זאת מעידה על כך שהילדה יודעת שלחפש ולמצוא הן שתי פעולות, הכרוכות באיתור חפץ שנעלם.

במלים אחרות, אין ספק שציבור המחנכים בארץ היה יוצא נשכר, אילו זכתה

‘התיבה המופלאה’ למיונים המבוססים על ניתוח התהליכים, שמאחורי כל צורה וצורה.

“זאתי” כשם של ספר גם הוא בעיני הצהרה חינוכית. שכן הוא מעניק לצורה ילדית תוקף של שם לספר שעוסק בשאלות מורכבות ומסובכות בעולמו של הילד. גם “פופוקטפטל” הוא דוגמה נפלאה ליחסה של מרים רות לילדים וללשונם. המבוגרים, הנתקלים בשם לראשונה, מתקשים בהגייתו, אך לילדים אין כל בעיה לחזור על השם. ברושם ראשון עלול הקורא לחשוב, כי הבחירה של שם הספר נעשתה על-פי הצלילים בלבד. אבל, למעשה, לא מתאים למרים רות, הרוחשת כבוד רב לילדים, לבחור בשם מקרי לחלוטין. ואמנם פופוקטפטל הוא שם של הר בדרום אמריקה, והסיפור המסופר בו הוא סיפור של הר, שדמויות שונות מנסות להעפיל עליו, ובדרך נאלצות להתמודד, לא רק עם ההר, אל גם עם שמו. בספר שלנו ההר הוא הר של חול, שילד-זמיר שמו-בנה על שפת-הים. הוא גבוה בעיני מעפיליו — נמלה, חילזון וטרטן. כל אחד מן המעפילים מנסה, בדרך, להתמודד עם העליה. הסיפור מתרחש בשתי ‘קומות’ בלשונן של ברוך ופרידמן (1982). הקומה האחת היא עצם הטיפוס, שהוא מייגע מאוד עבור יצורים קטנים כמו נמלה, חילזון, או טרטן, ובה אנו רואים את זמיר מעודד את המטפסים. קריאות העידוד שלו הן וריאציות בחרוזים על שמות ההרים המוכרים לנו:

“זמיר לחש לנמלה:	“הי, חילזון!
זה לא הר העצמון,	אל תהיה טפשוני!
זו גבעת חול וארמון...”	זו גבעת חול ולא החרמון!”

קשה שלא להתייחס לעובדה, כי המאיר, שמאול כ”ץ, הוסיף דמות של ציפור, שאינה נזכרת בסיפור. האם יש בדמות זאת איזכור לשמו של הילד, זמיר, שהוא ציפור שיר? הקומה השנייה של הסיפור היא ההתמודדות עם הגיית שם ארוך בעל צלילים חוזרים כמו פו—פו—ק—ט—פ—טל, והיא מעין משל על גדילה, או על צמיחה, ואולי משל על התמודדות עם רכישת השפה. להלן רק כמה מן השלבים בדרך אל ההגייה הבוגרת, הנכונה, של השם:

“פופו... קטן? פופו... טקן?	פופו—קן—כטל?
פופו... קט...פסל?	פופו—שת—ספל?
פופוקטרגל... פופוקדורגל... פופו קט כפל... פופו תק פנדל...”	

נראה כאילו השלבים האלה נבחרו כדי להדגים את העיקרון של יציקת צורה או מלה מוכרת לתוך תבנית צלילית בלתי מנותחת...

הציטוטים במאמר מופיעים בכתיב מלא, משום שהדוגמאות אינן מנוקדות (צ.ו.).

לספרים של מרים רות שמור מקום חשוב במיוחד בשני שלבים שונים של רכישת השפה. השלב המוכר יותר הוא שלב הרכישה של השפה הדבורה; בלשנים התפתחותיים משתמשים בביטוי זה, במקום בביטוי השפה המדוברת, משני טעמים. האחד הוא על מנת להבחין בין השפה המדוברת היום-יומית לבין השפה הנאמרת בקול רם. שכן בעברית למושג שפה מדוברת יש משמעות הקשרית (קונוטציה) של משלב, כלומר של סגנון. ואילו בשלבי הרכישה אנו מבקשים להדגיש את האופנות (המודאליות), ולא את הסגנון. הטעם השני לשימוש במונח 'שפה דבורה' הוא ההקבלה שיש בין מונח זה לבין המונח 'שפה כתובה'. בשנים האחרונות מצטברות יותר ויותר עדויות לכך, שיש מקבילות רבות בין רכישת השפה הדבורה לבין רכישת השפה הכתובה. (גואלמן ועמיתים, 1984). ואמנם, השלב השני ברכישת השפה, שגם בו שמור תפקיד חשוב ביותר ליצירותיה של מרים רות, שבה יצעד הילד בכניסתו לעולם האוריינות.

בפי חוקרי החינוך והתפתחות הלשון של הילדים מקובל היום המושג 'אוריינות' כתרגום למושג האנגלי המקביל 'ליטראטיות'. פירוש המושג הוא ידיעת קרוא וכתוב בהקשר הרחב ביותר שלה. כלומר הכרות חברתית ותרבותית עם עולם הכתב והדפוס, על כל המשתמע ממנו. כיום ברור לנו, כי הפיכת הדובר לקורא ולכותב היא תהליך רב פנים, שיש לו היבטים תרבותיים וחברתיים הארוגים אלה באלה במסכת, שבה שזורים היחיד, המשפחה, מערכת החינוך והמערכות החברתיות השונות (גורמן, התשנ"א). בתפיסה זאת שמור לספרים מקום מרכזי בתהליך של רכישת השפה הכתובה. והנה מתברר, כי הספרים של רות — לצורך ההדגמה אסתפק בארבעת הבאים: "הבית של יעל", "תירס חם", "חמישה בלונים" ו"מגפיים" — מתאימים באופן יוצא מן הכלל לתהליך החיברות של הילד בסביבה האוריינית ולרכישה 'טבעית' של קריאה. במושג רכישה 'טבעית' של קריאה כוונתנו לרכישה ספונטאנית, שבה הילד הוא זה שמגלה את חוקי השפה הכתובה בעצמו. הוא עושה זאת על בסיס השערות שהוא בודק, וגם כאן, הצורות הילדיות הן העדות החזקה ביותר להתרחשות שלב זה של בדיקת השערות אצל הילד. אסף בן הארבע וחצי ראה על המקרר שלט, שאחותו מיכל תלתה. על השלט היה כתוב 'רגע על השפתיים, שנה על הירכיים'. אסף הסתכל על השלט ואמר: "פה כתוב 'מיכל עושה דיאטה'". התנהגות כזאת נקראת קריאה טבעית. שכן הקורא שיער את תוכן הכתוב, וקרא אותו בצורה ילדית. בהשוואה לקריאה של המבוגר, הילד נכשל, אבל מבחינת בדיקת ההשערות הוא הצליח. הוא קלע לתוכן משוער ואפשרי, אם כי במקרה הזה לא מדויק, של השלט. דוגמה נוספת ניתן לראות אצל ילד, הרואה שלט "צבע טריי! על ספסל,

וקורא בקול רם "אסור לשבת".

נעה בת החמש ראתה כרוזה לט"ו בשבט, שעליה היה כתוב: "כי תבואו אל הארץ...". היא הסתכלה בה וקראה בקול: "ט"ו בשבט — ראש השנה לאילנות".
בכל הדוגמאות שלעיל מעידות ההתנהגויות של הילדים, כי יש להם ציפיה להפיק משמעות מן הכתוב; וכמוֹכֵן יש להם השערות לגבי התוכן האפשרי של הכתוב, וזאת על סמך ההקשר, שבו הוא מופיע (סמית, התשנ"א).
אותן תכונות, שהופכות את הספרים של מרים רות לחביבי הפעוּטוֹת, הופכות אותם לבעלי תפקיד מרכזי אצל הילדים הלומדים לקרוא. מהו המקור של תכונות אלה?

הספרים סופרו לילדים ונכתבו מפיהם, ולכן המבנה שלהם מקרין אמינות, החל בפרישה שלהם בספר, כלומר בקצב של הסיפור ובביטוי שניתן לו בצורתו הכתובה, וכלה בעימוד, כלומר בחלוקה של הספר ליחידות המתאימות לילדים, הן לזכירה בעל־פה והן לצורך שחזור.

לפיכך לא התפלאתי, כשראיתי, כיצד הופך הספר "מעשה בחמישה בלונים" לחומר בידי הילדים. במעון, שבו ביקרתי, המחיוז הילדים את הספר, והפיקו מן הגירסה המומחזת שלו סדרה של שקופיות. כל הילדים במעון הכירו את הספר בעל־פה, ושיחזרו את העלילה שלו ללא כל קושי, בשעה שהקרינו את השקופיות על המסך.

באחד הגנים הפכו הילדים את הספר לספר גדול, שמידותיו (80 ס"מ על 50 ס"מ) מאפשרות לכמה ילדים לקרוא בו בעת ובעונה אחת. הילדים הגדילו את הציורים שבספר, והדביקו ניירות צבעוניים עגולים במקום הבלונים. אחר־כך העתיקו קטעים מן הכתוב בו, ו'קראו' יחד בקול את תוכנו. המעשה בבלונים הוא חוויה, שכל ילד — באשר הוא ילד — חווה. המבנה הצביר של הסיפור, שבו רכיבים החוזרים על עצמם, מתאים לילדים, ולכן אין להם כל קושי לזכור אותו, במיוחד כשהוא בחרוזים:

הבלון התפוצץ... הבלון נקרע.

"ופתאם... בום! טרף!
מה קרה?

החריזה מקלה על ילדים את השיחזור, שכן כבר הזכרנו את העובדה, כי אצל הצעירים יש למשקל ולקצב עדיפות גבוהה:

"אנא — אורי — אל תצטער; או למשל:

נביא לך בלון אחר". "אל תצטער רוני — רוני!

זה סופו של כל בלון".

מן המבנה והקצב של הסיפור ברור, כי הוא נכתב עם הילדים, ולא רק עבורם. ולכן השחזור שלו הוא טבעי וקל להם:

וקראו בקול אל השמים:
שלום! שלום!
בלון אדום!

"שלום! שלום!
בלון אדום!
עמדו הילדים,
נפנפו בידים —

בספרים של מרים רות יש רכיבים לשוניים מובהקים מלשון הילדים, כמוסיפים להם אמינות בעיני הילדים המצוטטים, למעשה, עלידי המספרת. כל פעוט אוהב להשתעשע בנעלים של בני המשפחה. והנה בספר "מגפיים", מדגימה רות את השימוש המעשיר בלשון, יחד עם שימוש בצורות אופייניות ללשון הילדים. היא איננה נמנעת משימוש בצורות לשוניות לא שגורות ולא אופייניות ללשון היום-יומית. והיא עושה זאת, מפני שהן מתאימות בצליל ובקצב לאווירה של הליכה, של דשרוש בבוץ, שאת קולותיו אפשר לשמוע בזמן הקריאה:

או למשל:
"מגפים צעדו —
שקעו—צצו—דשדשו
רמסו—לשו—בצבצבו:
צפ—ריר, צפ—בוץ,
צפ—ריר, צפ—קפוץ".

"הגיע תורו של שחר.
שחר שחר חיש-וחש
במגפיו בבוץ בחש.
צעד-צעד ודשדוש

זה הסוף—ף—ף — רק עוד לשלוש ... צפ—ריר, צפ—בוץ,
צפ—ריר, צפ—קפוץ".

המספרת משחקת בצלילים בחברת הילדים. היא מציעה להם ביטויים קיימים, אך לא שגורים כמו 'לשלוש' ו'צקצוק', ובהזדמנות זאת מגוונת את השפה, שאליה הם חשופים, ומעשירה אותה; היא שוברת את המלים כדי ליצור עושר צלילי 'צפ—ריר' 'צפ—בוץ' ו'צפ—קפוץ'; והיא מעודדת את היצירות הלשוניות, בכך שהיא עצמה משתמשת בצורות ילדיות, כמו 'בוציה':

"הבוץ מתז ומלכלך
מגף פוסע משכשך.
עוד צקצוק ועד פסיעה — והקץ לבוצית".

רות משקיעה מאמץ בבחירת אורך השורות ומקום ההתחלה היחסי שלהן (האחת ביחס לשניה), וכן בשימוש רב בסימני דפוס שונים, בניסיון לייצג את המקצב. כל אלה משרתים את הקורא המבוגר, הקורא בקול בפני הילדים, ואף את הקורא המתחיל חסר-הניסיון, המשחזר את הסיפור מן הכתב.

את הקורא המתחיל משרתות החזרות החלקיות על רכיבים מתפתחים בסיפור. למשל, כשהמספרת מתארת, בסיום כל אירוע (אפיוודה), איך כל אחד מבני המשפחה מנסה להינצל מן הבוץ:

"אבא עלה על המדרכה... גם אמא עלתה על המדרכה... גם שחר עלה על המדרכה..."

אם הקורא הצעיר הוא בשלב, שבו הוא משער השערות לגבי ההתאמה בין הנשמע לבין הכתוב, הרי שאין טובות מן השורות האלה לצורך בדיקתן. שכן השורות דומות זו לזו בכל, ושונות אחת מהשניה רק במעט.

בספרים של מרים רות יש אמת וכוליות שנובעות מפילוסופיה חינוכית, ולכן יש בהם אחדות של תוכן ושל צורה, כשהאיור מרחיב את המסופר, והסיפור מרחיש את המצויר. הבחירה בתארים 'מרחיב' ו'מרחיש' איננה מקרית. נמנעת מלהשתמש בתואר ממחיש, שכן יחסי-הגומלין בין איור לסיפור צריכים להיות של העשרה ושל הפעלה, ולא של תרגום או של פירוש חד-חד ערכי. עיקרון זה נשמר בהצלחה מרובה אצל מרים רות, ולצורך הדגמה שלו נתייחס לשלושה ספרים: "מעשה בעכבר", "הבית של יעל" ו"תירס חם".

המידות של ספר, גם הן בבחינת מסר לקורא. "מעשה בעכבר" הוא ספר קטן, כמוהו בעכבר, והוא בעל אופי של סיפור-עם. לא עוד סיפור מחיי הילדים, כמו "מעשה בחמישה בלונים", ולא כמו "מגפיים". ולכן האיורים המלווים אותו הם בסגנון כפרי, של פעם, ובשער הספר יש מגזרת נייר. ההקדשה לאמא מופיעה בכתב-יד. האווירה של הסיפור קיימת, עוד בטרם התחלנו לקרוא בו.

אבל הספרים שהפכו לגבסי צאן ברזל של ספרות הילדים בעברית החדשה, ושהביאו ילדים רבים לקרוא בעצמם, הם "הבית של יעל" ו"תירס חם". הקשר בין התוכן והצורה הוא משמעי ביותר לילדים. כשהקורא מחזיק את "הבית של יעל", ברור לו, שזה רק ענין של שניה, עד שהבית ייפתח, ויעל תציץ ממנו.

החבירה של אורה איל ושל מרים רות מציעה לילדים עולם ומלואו. האיורים מוסיפים לסיפור צבעים ומתח, ואילו הסיפור גורם להם לנוע ולהשמיע קולות:

"יעל ישיבה והקשיבה לשקט: מ...מ...מ...מלמל אי שם תינוק —
 ציפור צייצה על ענף. ניגון של רדיו נשמע מרחוק.
 ציפור השיקה כנף אל כנף. ושוב שקט."

לקולות אין ביטוי באיורים, אך לעומת זאת, כשיעל מתלבטת ומחפשת פתרון, בכל שלב ושלב של החיפושים שלה, יש הרמוניה של צבעים ושל צורות, שהם תוספת של המאיירת. ההרמוניה יכולה להיות בין הסל לכסא מצד אחד, ובין החלון לשולחן מצד שני. הרמוניה זאת הופכת את החיפוש לחוויה נעימה, שקל לשחזר אותה, ושכדאי להשתתף בה. כמו שקורה לכל ילד, יש בסיפור רגעים של מתח ושל חרדה, ואז נעלמים הצבעים מן האיורים הצבעוניים, והאפור שולם בהם.

בשעה שהקורא מחזיק את "הבית של יעל", עליו להתאפק שלא להציץ לתוכו ללא רשות, אך כשהוא מחזיק ביד את "תירס חם" הוא נדרש למאמץ גדול שלא לנגוס בו. הצבעים החמים, שבהם משתמשת אורה איל, מזכירים את הניחוח החם של התירס, והצבע הצהוב של הכריכה הפנימית מזכיר את הצבע של הגרעינים שבקלת. ספר זה הוא דוגמה טובה במיוחד למערכת היחסים שבין הכתוב למאמץ. כפי מרים רות יש לכל ילד שם, אך שם בלבד. במכחול של אורה איל מקבל כל ילד אופי. ליהב יש דובון, שאותו היא לעולם לא תשכח או תזנח, ואף-על-פי שבסיפור לא נאמר, אם הדובון של יהב אוכל גם הוא מן התירס, הרי שאורה איל זוכרת אותו... הנוכחות של הילדים בציור היא גם איזכור לסיפור, והיא גם תוספת של פרטים, שילדים אוהבים לדעת על ילדים אחרים. הכתוב והמאמץ משלימים זה את זה: בכתוב יש פרטים שאינם באיור, ובאיור מופיעים נתונים, שאין להם ביטוי בכתב. כל אחד מהם מקדם את רעהו, ושניהם מגבירים את ההנעה ואת ההנאה של הקורא במפגש עם הספר.

גם ב"תירס חם", כמו ביצירות האחרות, שבהן עסקנו, הסיפור מתפתח בקצב המתאים לילדים. החריזה הקצבית של מצעד הילדים, והכלים האמיתיים, כמו החצוצרה, והמאולתרים, כמו הסיר והכף — המצטרפים אליה, כל אלה הופכים את תהלוכת הילדים לאירוע, שכל קורא שש להצטרף אליו:

"צועדים כולם בשביל
 לקראת ריח התבשיל:
 צור מחצצר ומחצצר. יהב שרה — שר הדובון,
 שחף בראש עם עגלת-בובות, לירון מצלצלת בפעמון.

למעשה, משמשים הספרים של מרים רות מעין איורים לעקרונות של "התערבות" חינוכית מקדמת, תערבות שעל-פיה המבוגר יכול וצריך לעזור לילד לממש את היכולת שלו. הילד הוא המקור, ואילו המחנך הוא זה שחושף את הכשרים הגלומים בו. אין בספרים אלה ניסיון לחנך או ללמד, אך יש בכולם גילוי כן של רצון לשתף את הילדים בסיפור שהם בעצמם מספרים. ולכן הילדים חווים באמצעותו, שוב ושוב, את החוויות שלהם. כשהם מסתכלים באיורים, הם נזכרים בסיפור, וכשהם מתחילים לקרוא את הסיפור, הוא מתנגן מאליו. בספריה מתגלה מרים רות כמספרת וכמחנכת, החוטפת את האור הגנוז בילד; כיוצרת, שהלשון והילדים הם החומרים שבידיה.

רשימת יצירותיה של מרים רות המצוטטות במאמר

- וזאתי — איורים של אורה איל, רשפים 1984.
פופקטפטל — איורים של שמואל כץ, ספריית-פועלים, 1990.
הבית של יעל — איורים של אורה איל, ספריית-פועלים, 1977.
תירס חם — איורים של אורח איל, ספריית-פועלים, 1976.
מגפיים — איורים של מיכל אפרת, הקבוץ המאוחד, תשל"ה.
מעשה בחמישה בלונים — איורים של אורה איל, ספריית-פועלים, 1974.
מעשה בעכבר — איורים של הלה חבקין, ספריית-פועלים, 1988.

רשימת מראי מקומות בעברית ובאנגלית

- ברוך, מירי ומאיה פרוכטמן (1982) — לכל שיר יש שם. פפירוס, תל-אביב.
ברמן, רות (תשמ"ב) — על דרכי השיח בגיל הצעיר: עיון בסיפוריה של ילדה בת שש, עיונים בחקר השיח. בעריכת שושנה בלוס-קולקה, ישי טובין ורפי ניר. אקדמון, ירושלים.
ברמן, רות וישראל שגיא (1982) — על דרכי תצורת המילים וחידושן בגיל הצעיר. בלשנות עברית חופשית, 18.
גודמן, יטה (התשנ"א) — התפתחותה של האוריינות בשלביה הראשונים, כל (קול) קורא—ב', בעריכת ולדן ועמיתים. משרד החינוך והתרבות. נדפס באנגלית ב-1984.

- גולדברג, לאה (1978) — בין סופר ילדים לקוראיו. בעריכת לאה חובב. ספריית פועלים.
ולדן, צביה (בדפוס) — לשון האם ולשון האומה; על לשון הילדים ותפקידה בהתפתחות
השפה.
- סמית, פרנק (התשנ"א) — ההישג היצירתי שבאוריינות-יצירתיות בלימוד קריאה וכתיבה,
כל (קול) קורא-ב', בעריכת ולדן ועמיתים. משרד החינוך והתרבות, ירושלים. נדפס
באנגלית ב-1984.
- צ'וקובסקי, קורנאי (1978) — משתיים עד חמש — ההתפתחות הלשונית של ילדים. ספריית
פועלים. נדפס ברוסית ב-1946.
- קלארק, מרגרט (התשנ"א) — אוריינות בבית ובבית-הספר: לקחים ממחקר על ילדים צעירים
הקוראים בשטף, כל (קול) קורא-ב', בעריכת ולדן ועמיתים. משרד החינוך והתרבות,
ירושלים. נדפס באנגלית ב-1984.
- רבקאי, יהודה (תרצ"ב) — על הספציפיות הלשונית בפי ילדינו בארץ ישראל, לשוננו ג',
ד', ה'.
- רבקאי, יהודה (תרצ"ח) — על שפת ילדינו בארץ. הוצאת יוסף שמעוני, תל-אביב.
- רות, מרים ומיריק שניר (1987) — לשונות קטנים. הוצאת שבא, תל-אביב.
- Berman, Ruth (1986) — The Acquisition of Hebrew. Lawrence Erlbaum
Associates, Inc.
- Goelman' Hillel & als. (1984) Awakening to Literacy. Heinemann
Educational Books, London.

אתה חמור

מאת ג. ברגסון

בשלהי 1990, הופיע ספרה של נורית שחם "חמור שכמותך"¹ בשיחה עם המחברת היא אמרה לי שהתכוונה להפריד דעה מקובלת על חמור כחיה טפשה, עיקשת, שכל מי שרוצה לאפיין את זולתו באור שלילי או להעליב אותו מסתפק בהיגד "חמור". זה אומר אידיוט, טפש, מרובע, עקשן, חסר-שכל ועוד כהנה וכהנה.

נורית שחם בספרה, כופרת בכל המקובל ורוצה להחזיר לחמור את יוקרתו. אולם המחברת לא הביאה בחשבון שכמעט כל המקורות על חמורים, בספרות לילדים ומחוצה לה, מאירים באור חיובי את החמורים, כפי שנראה להלן.

א.

במקורותינו הקדומים אנו מוצאים את החמור כחית-בית נפוצה. יעקב, בברכתו לבני-יוסף, בבואו לברך את יששכר, מזכיר את החמור ושם נאמר: "...חמור גרם, רובץ בין המשפתיים. ויט שכמו לסבל, (בראשית מ"ט, יד).

הפרשנים חלוקים בדיעותיהם אם בהשוותו לחמור התכוון יעקב לחיוב או לשלילה. "רובץ בין המשפתיים" — נראה כעצלן והוא צד שלילי; "ויט שכמו לסבל" ביטוי זה מרמז על צד חיובי. אולי, כמקובל, שהחמור הוא בעל כושר סבילות, מקורו גם בברכת-יעקב, ומכאן בעקבות אחד מאבות האומה, נשתרשה הדעה על כושר סבילותו של החמור. להלן נראה עד כמה סבילות זאת מועילה לאלה שבייתו את החמור והוא עוזר להם.

נזכיר את המסופר על בלעם בן בעור (במדבר כ"ב):

בסיפור אנו שומעים על האתון שדיברה בלשון בני-אדם.

התשובה של פרשנים על פלאי הטבע היא, שזה חזון, מראה שראה בלעם בחלום.

1 חמור שכמותך, נורית שחם, אייר: אורי ויסלר, הוצאת רשפים, 1990, 32 עמ', מנוקד.

שלוש פעמים ניסה בלק להכריח את בלעם לקלל את עמ-ישראל ולא הצליח. בשירה פיוטית אומר בלעם לבלק את אשר שם בפיו ד', ובעזרת האתון ש"פתח את פיו", מנמק את סירובו.

האתון מופיעה כאן כבעל-חיים משכיל ודומה לבני-אדם בלשונה. אם נמשיך לעיין במקורות נמצא שהחמור מתאפיין בתכונה של נאמנות לבעליו. "וחמור אבוס בעליו" (ישעיהו א—ג), בא לומר שנאמנותו אינה מוטלת בספק, לעומת "הגוי החוטא" שעזב את אלהיו. ועוד מקור אחד המאפיין את החמור:

זכריה (ט.ט) המנבא על אחרית-הימים, בבוא המשיח, אומר: "הנה מלכך יבא לך צדיק וגושע — הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן-אתונות". המלך שיבא צנוע ועניו, וימשול בכוח רוחניותו, ולכן אין חשיבות להופעת הפאר והעושר שסמלם סוסים.

המלך ו"התחבורה" שבה יבוא — כולם צנועים וענווים. בפולקלור ובמאמרי חז"ל יש דיעות שונות על החמור הנובעות מאמונות עממיות, ולא מעט דברים בשלילה.

באגדה על עקדת יצחק (ספר האגדה לא) אומר אברהם אל שני הנערים: עם הדומה לחמור, מה החמור רואה ואינו יודע-כך אתם — שבו לכם פה עם החמור.

בעמוד נ, מסופר על החמור שגבה מכס מן הארי מלך החיות ושועל שהילכו בספינה. באגדה זו מאפיין הארי את החמור בשם שוטה, ומציין שאין לו לב (שכל) כי אילו היה לו לב לא היה מבקש ממלך החיות מכס. וישנה אגדה על ר' יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על חמור, וכאשר ביקשו תלמידיו לשנן על מעשה מרכבה, ירד מהחמור "וישב על אבן תחת הזית". כששאלו תלמידיו "מפני מה ירדת" אמר: "אפשר אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו. ומלאכי שרת מלוים אותנו ואני ארכב על החמור!"

אגדה זו שוב מוכיחה כי החמור מוקצה ואין בנוכחותו לדרוש במעשה מרכבה. ובהמשך — "כל האילנות שבשדה פתחו... ואמרו שירה". בקס"ו ישנה אגדה המראה על חכמתו של החמור.

מעשה בחמורו של רבי חנינא בן דוסא שלסטים גזלו אותו, חבשו אותו בחצר והניחו לפניו תבן שעורים ומים — אבל החמור לא אוכל ולא שותה. הגזלנים פחדו שימות ויבאיש את החצר — "פתחו את הדלת והוציאוהו". החמור מצא את דרכו לבית יוחנן בן דוסא והניסוהו לחצר. שם כמובן אכל ושתה. לפיכך אמרו: "כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים, כך בהמתם חסידות כמותם".

ועוד אגדה: ר' חייא בר אדא היה יושב לפני רבו ולא קלט את הסברו. אמר לו: למה אין אתה סובר? אמר לו: "שחמורתי עומדת ללדת ואני מתירא שמא תצטנן ותמות".

ונסיים את המבוא הקצר במובאה מהאנציקלופדיה העברית, כרך י"ז טור 560, תשכ"ט. ושם נאמר:

"בניגוד לדעה המקובלת החמור פיקח לא פחות מהסוס ואף יותר ממנו, מוחו מפותח יותר ממוח הסוס.

עקשנותו המפורסמת נגרמת עפ"י רוב ע"י טיפול לקוי שמטפלים בו ואין הוא נעוצה בטבעו, שהוא נוח. החמור הוא בעל כושר סבילות רב ומסתפק במועט. אך אינו סובל אוכל רקוב הניתן לו לעתים קרובות".

ב. זכרונותיו של חמור, מאת סופי דה סגיר

באגרת קטנה לנער הנרי דה-סגיר, שהיא כעין הקדמה לספר, נמצא דברי נזיפה בחתימת "חמור מלומד" כדלהלן:

החמור המלומד כותב לנער כי הוא דיבר בבזו לאחי החמורים... ומכתב זה ישכיל את הנער לדעת שבני אדם נוהגים בלא צדק "כלפי אחי בני עמי חמורים, עיירים ואתונות".

החמור ציין שלאחר קריאת זכרונותיו שוב לא יגידו "איש טפש ונבער ועקשן כחמור ותחת זאת יאמרו: "פקח מלומד, ממושמע ויפה הליכות כחמור". החמור של דה סגיר ניחן ברגשות בני אדם. הוא זוכר את כל שעבר עליו, ומצהיר שגברתו "היתה משמיעה חרפות וקללות צורמות כל-כך, עד כי "אף שחמור אני, מסמיק הייתי מתחת לפרוותי". לאחר "שקצרה סבלנותי ובעטתי בה שלוש בעיטות, בבעיטה הראשונה רוצצתי את אפה והפלתי שתים משיניה: ובשניה — חבלתי את פרק ידה, והשלישית — פגעתי בבטנה והפלתי לארץ מתעלפת (12)". החמור יודע איפוא להבחין באברי-הגוף ומתאר אותם במונחים של בני-אדם.

ב"זכרונותיו" של דה סגיר אנו רואים קו אופייני אצל חמורים, שהם בורחים. אפשר להיתקל בתכונה זאת לעיתים קרובות, כשנתקלים בסיפורי חמורים.

גם בסיפור "זכרונותיו של חמור", הבריחה נפוצה. "אחרי המעשה קשרו אותו אל העמוד". אך חמורנו כירסם את החבל ושם פעמיו אל המשק. וכך נקלע החמור לנדודים, כשהוא מפעיל תושיה כדי שהכלבים הרודפים אחריו לא יוכלו להשיגו. "כי אם אלך במים שוב לא יוכלו הכלבים להתחקות לפי חוש הריח על עקבותי".

מכאן ואילך מספר החמור זכרונותיו על בעלים רבים ועל עלילות מרובות שלו, ובתוך זכרונותיו מועלית ביקורת על חיי החברה, מנקודת ראותו של החמור.

הספר נכתב במאה ה-19, ויכול להיות שבהשפעתו נכתבו אחר-כך ספרי אלגוריה כמו "סוסי" של מנדלי או "סוסים מספרים" של פסח בר-אדון. בספר אנו קוראים על מעלליו הרבים של החמור, המעוררים אהדה, בגלל ההצלחות הרבות שלו.

הספר מסתיים בהצלחת מיכה מטביעה כשהחמור קופץ למים ומציל את חייו. ודאי לא במקרה מסתיים הספר כך. כשהמחברת רצתה ב"הפי אנדי" להדגיש שהחמור אינו שומר טינה ומוכן להציל את מי שהקניטו. אף כי הרזנות דה סגיר פירסמה ספריה במחצית השניה של המאה ה-19. זכרונותיו של חמור פורסם ב-1860 ותורגם לעברית לראשונה ב-1923 ע"י מ. בן-אליעזר ותורגם נוסף ב-1958 (ראה לקסיקון של אופק). ככל הידוע לי לא הוקדשו ספרים לנושא החמור אלא בשנות ה-40 למאתנו. להוציא את "זכרונותיו של חמור" שהוזכר לעיל. ומעניין לציון. כל הספרים שמצאתי בנושא חמור כולם מציינים את החמור באור חיובי.

ג. ב-1943 הופיע ספרו של עמנואל יפה "העיר דץ".

בסיפור זה מאניש ע. יפה את העיר ומייחס לו תכונות אנושיות ברוח אוהדת. הסיפור בחרוזים מתחיל מאמה של דץ.

נשאה רכבים, משא, מטען

ש"עבדה בפרך כל היום

וא העיזה שאל — לאן.

עמלה, יגעה לה ותדם,

כאשר ילדה לפתע את ילדה, כל הכפר הריע "מזל-טוב". היתה חגיגה גדולה, וגם לאחר לידתו של העיר האתון המשיכה לעבוד. וכאן משווה יפה בין השנים, האיכר, אדוניה של האתון היה רע-לב, הוא דרש ממנה עבודה ללא רחם; "עבדי עבדי, לעבודה נולד חמור".

כתוצאה מעבודת האתון גדל העיר פרא, כי אמו לא יכלה להתמסר לחנכו, והעיר נעשה לשובב פרוץ לשמצה "ידו בכל ויד כל בו". האלוזיה לספר בראשית גלויה לעין: פרא אדם, ידו בכל, לא לומד (ירמיהו), בהמשך מתאר יפה את העיר דץ בקיום אנושיים: יתום, מסכן, יתום עזוב, / יתום בודד וכה עצוב / החמור מתעלל בו, מעמיס עליו משא מעל יכולתו, מצליף בעיר בשוט, צץ

1. עמנואל יפה, העיר דץ, אייר א. ברלין יואל, בהוצאת אשכול 1943.

מנסה להתקומם, לבעוט — אך ללא תועלת והשתתפות בצער מובעת במשפט:
"חבל על דך, קטן עלוב".

דך אומץ על-ידי איכר אחר, השמין, כולם קבלו אותו בשמחה. הלך לבית-הספר, נעשה "משכיל" ומנומס, וכדרכו של ע. יפה, שהיתה לו זיקה למוסיקה, למדו החיות גם זמרה.

עמנואל יפה מתאר את דך העיר וכל הסובבים אותו על-ידי האנשה, מתוך אהדה לבעלי-חיים, ומייחס תכונות אנושיות להם.

ב-1951, הופיע ספרה של ל. גולדברג "מור החמור"¹.

בסיפור הקצר אנו פוגשים את מור, נעים הליכות, "מור שלנו חמוד וחביב", הביטוי "שלנו" ודאי מרמז על חיבה, כי הרי לגבי בעלי-חיים לא נהוג לצרף "שלנו" לכינוי.

מור יוצא לטייל וילדה קוראת לו: "חמור, הסיעני מעט", ומורי אומר לה בנימוס — בבקשה. אחרי טיול מרגש חוזרת הילדה הביתה מלאת רשמים.

ב-1986, מופיע הספר "החמור החכם ועוד חיות", חרוזים של ל. גולדברג² אבל שירים אלה ראו אור לראשונה בשנים 1957/8, ב"דבר לילדים". עצם העובדה שהכותרת "החמור החכם" באה ללמדנו מה יחסם של אריה נבון ול. גולדברג אל החייה שבפי העם סימלה טיפשות.

"החכמות" של החמור מובלטות הרבה: הנה למשל החכם כועס על כי מרביצים לו ומחפש מוצא. הוא מניח מראה על גבו... והאדם המכה נבהל, הרי לא יכה את עצמו. בחרוז של השיר בולטת החכמה של החמור וטפשותו של האדם שאינו יכול להבחין בין מה שרואה במראה לבין עצמו. או כדי לנקות את הרחובות מקשר החמור מטאטא לזנבו, וכך מגיעה הסופרת למסקנה: החמור חכם מאד "אין כמותו בבהמות".

נחום גוטמן³ הקדיש ספר שלם לחמור בספר "הרפתקאות החמור שכלו תכלת". בספר זה מסופר על קורותיו של החמור של מר היינריך מבה שברח מבעליו אך מר מבה לא היה מודאג כי היה בטוח ש"סופו שישוב אליו", אך החמור לא שב.

1. מור החמור, ספרה ל. גולדברג, ציירה: רות שלום, ספרית פועלים 1951, מהדורה מחודשת הודפסה ב-1987.

2. החמור החכם ועוד חיות, אריה נבון, חרוזים: ל. גולדברג, 1986. בספר לקט משירי.....

1. נחום גוטמן, "הרפתקאות חמור שכלו תכלת", 1944, הקה"מ.

מוקדש לשליחות זו. גוטמן מתייחס באהדה לחמור שבחר בו כסמל למעשים טובים ומועילים וכך כותב הוא:

"פתאום ללא כל סיבה באה התאוששות, פרסותיו דופקות במרץ מחודש, כאילו לחצו על דושת הדלק במכונית. אז נשמע, פתאום דופק מהיר של פרסות החמור. ראשו מתרומם, ודופק מהיר של פרסות רגליו נותן את הקסם שיש בהדגשת פרסות חמורים על הכביש. (54)

החמור של נחום גוטמן עושה חיל, הוא זכה לתנופה גדולה "והמאורעות מפריחים מתפקיד אחד למשנהו הגדול ממנו".

גוטמן מאניש את חמורו והוא חושב ופועל לפי שיקול דעת, וצריך לציין שגם בספרים אחרים כמו ב"שביל קליפת התפוזים"² מקדיש גוטמן פרקים לחמור והכל ברוח אוהדת לחייה.

אפילו בספר ביאטריצה, שכל כולו מוקדש לכלבה ביאטריצה³ ואימוץ הגור, פותח גוטמן בחמור, שחש כאב בשיניו והיה מרוגז ועצבני, אף כי בהמשך, בפריס, תופס החמור מקום מועט עד להרהורים בסוף הסיפור.

אוקלי מלך החמורים, חנה שילונית-סלונים, ציירה: שושנה הימן, ספ' פועלים, 1961

המחברת מצהירה: הנה לפניכם מלך החמורים, אוקלהומה המפורסם, ובהמשך כותבת: "תשמעו כמה פקח היצור הזה ואיזה שכל יש לו" ומונה את כל התבונה של העיר:

אוכל עד שהוא שבע

מסובב ראשו ונחלץ מהחבל,

אם הולכים אליו, מרים רגליו ודוהר,

עשינו עניבת חבר — השתחרר

הולך בנחת ומסתכל, אם רואה שרודפים אחריו — רץ ומציץ אחורנית לראות אם הרודף חדל.

בשיחה עם בעלי העיר אנו שומעים את הוויכוח בין הכפריים ואנשי הכרך:

הנכדים בעיר חולמים על אופנים ועל קורקינט, ואתם כפריים על אוסף לחמור.

אבל הכפריים ממשיכים לכבד את החמור על-אף הצרות. כך למשל הם

2. "שביל קליפת התפוזים", 1958.

3. ביאטריצה, 1942, 1968.

התחכמו ובמקום חבל התקינו שרשרת, כי החמור ידע להשתחרר מן החבל, אבל הוא התגבר גם על זה משך את השרשרת עד שהיתד, שאליה היתה קשורה, נעקרה ממקומה.

אוקלי ברח כל פעם מסיבה אחרת. פעם אחת נשך חמור גדול את אוקלי — וברח. הוא נמצא מתחת לעץ גדול. עין אחת דבוקה, מנסה לנעור — והקול חלש.

הנער נתן לאוקלי לחם והביאו הביתה ואמר "היה אוקלי בגיהנום, חזר משם בשלום, שמחה וששון ליהודים".

אלה תולדות מור של בנימין טנא¹

בהקדמה — והוא שעור קצר בהלכות חמורים, אומר טנא:

"מי אמר שחמור הוא טפש? מי בדק הנחה זאת, מי הוכיח את אמיתותה? אמנם, על טפש מטופש, על פתי שאין לו תקנה, אומרים הבריות "חמורו" אך ניבים רבים השגורים בפינו חוטאים לא־פעם לאמת, ויסודם בשבוש או בדעה קדומה, מוטעית. מאז שעמדתי על דעתי, אני מתקומם נגד שבויים כאלה ואף נלחם בהם. על כן גם במקרה החמור החלטתי להסתכן ולהודיע ברבים:

החמור, לא זו בלבד שאינו טפש, אלא חכם הוא, ולעתים קרובות — חכם מופלג. דעה זו גבשתי לי לא כזואולוג, כלומר חוקר־חיות מדופלם, אלא כאדם פשוט, לא־מלומד, שלא־פעם נזדמן לו לרכוב על חמורים או לעבוד אתם".

בנימין טנא, כפי שנאמר לעיל, מצטרף לאלה החושבים שזוהי עלילה לאפיין את החמור בטפשות ונלחם בדיעה קדומה הנפוצה על טפשותם של החמורים.

בנימין טנא, בהיותו בקיבוץ, שהה רבות בחברת חמורים, ומגיע למסקנה שאמנם, כמו בכל חברה, יש ביניהם גם מידות מגונות, "אחד עקשן, השני גאותן, השלישי נוקם ונוטר", כפי שנמצא גם בין בני אדם, אך על־פי התצפית בהתנהגותם של החמורים הוא משוכנע שיש גם ביניהם מידות מגונות "רק אחת ויחידה תחפשו לשוא: טפשות".

הספר כולו מוקדש לחמור. הוא מנהל אתו שיג ושיח, הוא יודע לספר על מעשיו הטובים והמתוחכמים, "אלה תולדות מור" הוא שיר תהילה לחמור החכם.

אגב שם הספר "אלה תולדות מור" מצביע על חיבה של ב. טנא, הוא

1. אלה תולדות מור, ציורים: רות צרפתי, ספרית פועלים 1977, 199 עמ'.

עידן את החמור למור בלי החית בעקבות ל. גולדברג, כי כך נראה לו טוב יותר ומכובד יותר.

חמור חמוריקו וחמורון¹

הכתרת כבר מרמזת על יחסו של בורלא לשלושת החמורים. הוא קורא להם בלשון חיבה המצטרפת לשם: לה, קו, ון. כל החמורים מואנשים והם יוצאים לגלות ארצות, הם מנהלים ויכוחים אינטליגנטיים כמו למשל: "האבטיח צריך להיות מרובע או משולש, ולא דווקא עגול".

הם בקיאים גם בלשון כאשר חמוריקו אומר "נתחלק לתוך התעלה", מתקן לו חמורון ואומר: צריך לומר — נחליק. הם יודעים היטב פרק בהיסטוריה ומציגים את עצמם "אנחנו שלושה עירים אבירים מאד", ויש גם אקטואליה בשיחתם "אתה בעד ה"פועל" או ה"מכבי", שואל את רעהו. החמורים מתוחכמים ורחוקים מאד מלהשתייך לקטגוריה של טפשים.

בשנת 1975, הופיע ספרה של מרים ברטוב "ילדה חמור ואצבעות", חרוזים: אוריאל אופק, ספרית-פועלים, 1975.

ג'מילה היא הרועה של הצאן, לעיתים יוצאת למרעה ופתאום החמור ברח. והחמור כה קטן" אומרת בחבה, ומזכירה את המקובל: כן כולם יודעים שהחמור "לא אז כי עקש הוא לבו".

העייר נמלט לשימון, ג'מילה פונה אליו ומבקשת שישוב, אבל אינה יכולה להשיגו אולם לעיתים שניהם משתפים פעולה: החמור רואה אבן גדולה "ימתחת לאבן יש מים" הוא בועט ברגליו כדי להזיז את האבן — ולא יכול.

ג'מילה אומרת: "בוא נגול את האבן יחדיו" ואחר כך אומרת: "ואחר כך אשתה גם אני".

שוב אלוזיות למקרא כפי שכבר הצבעתי למעלה. החמור רץ אל ביתו, כולם מרוצים אולם יודעים שהדבר יחזור פעם נוספת ומסיימים: "אם החמור לא יברח שוב".

חמור שכמוד

נחזור איפוא ל"חמור" שהוא פתיח למאמרנו. ב"חמור שכמוד" שלושה סיפורים.

1. עודד בורלא, חמורלה חמוריקו וחמורון, כתב וצייר: עודד בורלא, ספרית פועלים 1974.

בסיפור הראשון אנו עדים לקונפליקט בין הפרימיטיביות לבין הקידמה — הטכנולוגיה.

"יש מהם שכבר קיבלו אופנים, אך מוסטפה לא יוותר על חמורו". כי הוא: "נוח וצייתן, שקט, סבלני, חושיו מפותחים, עיניו חדות ושמיעתו מצוינת, רגליו חזקות, מסתפק במועט ואין כמוהו ידיד".

מוסטפה משתומם על אלה שחושבים את החמור לטיפש. להיפך, הוא חושב שיש בני-אדם שלא לומדים לציית והחמור ממושמע וצייתן. בהמשך הסיפור ראשון החמור ברח מפאת הגשם החזק ששטפו, ומוסטפה קיווה שג'וש ישוב.

בסיפור השני החמור נקלע למשקו של זליג, הוא טיפל בו, "החמור התידד קמעה עם החמורים", אך לאחר שג'וש הרגיש שעבר זמן-רב והוא אינו חופשי — לא ברח, כמצופה, אלא הכריז על שביתת-רעב. הסיפור השלישי — מסובך מאד. החמור נקלע לעיר.

ילדים אימצו אותו והכניסוהו לצריף מוזנח. הם פתחו "חוות החמורים" וגבו דמי-רכיבה מהילדים שבסביבה.

אפירי — כך קראו לג'וש — לאחר שנולד לו עיר, פראי, מבוני, (האתון שהילים הביאו) חש עצמו מיותר והרגיש שחסרים לו מרחבים. בבוקר אחד ברח, מחוות החמורים ומוסטפה מצא אותו. ג'וש חש את היד של מוסטפה, לא היה צורך להובילו למאהל, "ג'וש ידע את דרכו, ונכון היה לשאתו עד פתח האהל".

וכך נסגר המעגל:

שלושה סיפורים שהם אחד, כאשר במרכז עומד החמור: מעשיו, הסתגלותו — "הגיגיו" ושובו לבעלים ראשונים.

האם כל המסופר מציאותי?

המחברת מסיימת במשפט: "בכל סיפור יש הרבה מן הנכון והרבה יותר מן הדמיון". וחמורנו — יש בו הרבה משניהם.

בכל הסיפורים שהבאתי יש הרבה משניהם, מציאות ודמיון מתערבבים זה בזה, וכך מעשירים את ילדינו בסיפורים על חמורים.

אנדרסן "רק סופר לילדים"?

מאת מנחם רגב

הנס כריסטיאן אנדרסן נולד באודנזה (Odense) שבדנמרק בשנת 1805, ונפטר בקופנהגן — שבה חי מגיל ארבע עשרה — בשנת 1875. מי שמנסה להכיר אות אישיותו, דרכי מחשבתו ורגישויותיו, חייב לזכור שאנדרסן הוא בן המאה ה-19 ושהוא בנה של ארץ מולדתו, דנמרק. הנקודה הראשונה באה לידי ביטוי בהשקפותיו. למשל, בהתפעלותו מהתקדמות הטכניקה והמדע בזמנו; והשניה — בנופי דנמרק, ההיסטוריה שלה ותושביה המככבים ברבות ממעשיותיו. יש לתת את הדעת על כך, שאותן מעשיות מפורסמות, הסובבות עולם בשפות רבות כל כך, אינן אלא אחוז קטן ממספר סיפורי המעשיות שכתב אנדרסן, המגיע ל-1156!

אנדרסן אינו אלא אחד מן היוצרים במולדתו ובארצות אחרות, שלקחו חלק — בדרכו המיוחדת — בשתי התפתחויות תרבותיות חשובות. הראשונה היא הכרת מעמדו וחשיבותו של הילד בחברה. מי שתרם לכך רבות בספריו היה הסופר האנגלי צ'רלס דיקנס (1812—1870) בספריו: 'דוד קופרפילד', 'אוליבר טוויסט' ועוד. הנושא השני שהעסיק את האינטלקטואלים באירופה, כבר מן המאה ה-18, היתה חשיבותו של הפולקלור כיסוד מרכזי בתרבות של כל עם. מפורסם הוא מפעלם של האחים גרים בגרמניה, אשר אספו מעשיות וסיפורי-עם מפי מספרים עממיים, ופרסמו אותם לראשונה ב-1812. אנדרסן אמנם ניצל מוטיבים ותבניות של סיפורי-עם, אך בניגוד לאחים גרים לא היה מעוניין בפולקלור לשמו, ולא עסק באיסוף סיפורי-עם. היצירה העממית שימשה אותו רק כנקודת מוצא ותבנית לכתיבת המעשיות האמנותיות שלו. (בהבדל מ"מעשיות עממיות"). משום כך טעות היא לכרוך את השמות אנדרסן וגרים ביחד. אנדרסן אומנם פגש את האחים גרים, הכיר את מפעלם והעריך אותם, אולם הוא רק בחר בז'אנר הקצר הזה שבו התגלה במלואו כוחו היצירתי; בהבדל מן הרומנים רחבי-היריעה, שבהם הצליח הרבה פחות. אותם רומנים זכו, בחלקם, להצלחה גדולה באירופה עוד בימיו של הסופר ותורגמו לכמה שפות. אך מאז אין חוזרים ומדפיסים אותם.

אין זה גם נכון לשייך את סיפורי אנדרסן באורח בלעדי לספרות הילדים: אנדרסן, עפ"י עדותו שלו, התכוון לא פחות לקורא המבוגר. ואכן מי שיעיין ביצירותיו יגלה בהם הרבה "נושאים מבוגרים": ביקורת חברתית נוקבת, יסורים ומוות, אהבות נכזבות, תפיסות דתיות מיוחדות ועוד. גדולתו כסופר היא בכך שילדים ובני נוער נהנים מרבדים מסויימים ביצירותיו, ורק בגיל מאוחר יותר הם חודרים לרבדים העמוקים והמורכבים יותר. לא רק 'הברווזון המכוער' הוא מעין משל על חיי אנדרסן, ברבות מיצירותיו יש יסודות אוטוביוגרפיים בולטים כמו גם ברומנים שהזכרנו.

בהומור המיוחד, ולפעמים באי־הבהירות המכוונת בסיפוריו, אנדרסן הוא, עפ"י עדות החוקרים, מייצג נאמן של דרך החשיבה והגישה לחיים של הדנים. כותב על כך החוקר הדני גרונבך.¹

"הדנים הם אומה מוזרה. הסקפטיציזם של האיכר הוא בדמם, והוא חוזק על ידי סופריהם היצירתיים: קודם כל לודביג הולברג ועוד רבים אחרים. זהו סקפטיציזם כלפי העולם שסביבם וכלפי עצמם. הם תוששים להביע את מחשבותיהם ברצינות. יותר נכון לאמר: אין הם מאמינים ברצינותם שלהם, הם מסתתרים מאחורי חזות משועשעת.

לכן אוהבים הם למסוע על הקו הדק שבין רצינות וחוסר־רצינות. לזרים קשה, לעתים קרובות, לקבוע האם הדנים מתכוונים למה שהם אומרים או שאינם אלא מתבדחים. לרוב מתכוונים הם לשני הדברים. הם מותירים את שתי האפשרויות פתוחות. יש, שלמען הגיוון, הם אומרים את ההיפך ממה שהם מתכוונים לו. הם עושים זאת בהדגשה קלה, המאפשרת לזולת לחוש מהי דעתם האמיתית. זו הסיבה מדוע זרים מתקשים כל כך לרדת לסוף דעתם של הדנים.

...אנדרסן היה בכל רמ"ח איבריו דני. דרך התבטאותו היתה דנית כוונותיו בסיפוריו יכולות להיות רציניות, אך הן מסתתרות מתחת למעטה של אירוניה. יש שאינו אלא משתעשע, שעה שהוא מעמיד פנים רציניות. את המשמעות האמיתית חייב הקורא לגלות בעצמו, ובמשחק הזה טמון הקסם היחודי בסיפוריו". (ההדגשות שלי — מ"ר).

כדי להדגים את המשמעויות העמוקות יותר בסיפורי אנדרסן נעיין בכמה ממעשיותיו, ונבחן את ביקורתו על היחיד והחברה. אין ספק שבכך גם נתן בכך פורקן לתחושה שליוותה אותו כל ימי חייו: למרות שהתקבל בחוגי המלוכה והאצולה; וזכה לאותות של הוקרה והערצה, ידע שבעצם "אינו שייך". לעולם יהיה הנער העני מאודנזה שבני החברה הגבוהה הואילו לסייע

1. Bo Grnbach, H.C. Andersen, Twayne Publishers Boston, 1980.

לו. ועם שהיה אסיר-תודה להם ולגורלו הטוב היה יחסו אמביוולנטי: הוא התענג על ההערצה, אך גם התבונן במעריציו בעין מבקרת ואירונית. כדי להדגים את הרובד האירוני והביקורתי, המופנה באמת לקורא המבוגר, בחרתי בקטעים מכמה מעשיות, מהן מוכרות מאד ומהן מוכרות פחות.

מה זאת אהבה?

במעשיה קלאוס הקטן וקלאוס הגדול, רואה קלאוס הקטן בהיחבא את אשר האיכר, שבעלה אינו בבית, מארחת את "פקיד הקהילה". (התרגום של אמיר אינו מוצלח. אנדרסן מתכוון ל-Parish clerk או ל-Deacon כלומר, איש כנסייה בדרגה נמוכה). לפני כן סירבה להכניס אותו לביתה: "סירבה להכניסו מפני שבעלה אינו בבית". ממקום מחבואו שומע קלאוס הקטן שהאיכר מתקרב:

"והנה אף כי אדם מצוין היה האיכר, חיסרון אחד מוזר היה בו — מעולם לא יכול לסבול את פקיד הקהילה. אך הסתכל בפקיד, מיד היה כעסו גובר ועולה. דווקא משום כך נהג הפקיד לבלות עם אשת האיכר, בשעה שידע שאין בעלה נמצא בבית, והאשה הטובה הכינה לו ממיטב המאכלים. עתה, כאשר שמעו כי בא הבעל, נבהלו כל כך, עד שביקשה האשה מהפקיד להתחבא בתוך ארגז גדול וריק שעמד בפניה". (17)

הקורא הצעיר עשוי לשאול: האם צודק האיכר שהוא שונא את פקיד הקהילה, שהאיכרה הטובה מאכילה אותו! והוא עשוי לחשוב: כמה התחשבות יש בהתנהגותו של פקיד הקהילה! הרי הוא בא לבקר את אשת האיכר רק כאשר בעל הבית נעדר... וברמה זו "הנה הקורא הצעיר מכל הסיפור העממי שיש בו יסודות של פיקחות וגם אכזרות. אך הקורא המבוגר מבין מיד שאנדרסן, בדרכו האירונית, מדבר כאן על האהבהבים החשאיים שבין אשת האיכר ובין — שומו שמיים — דווקא איש כנסייה. ההסוואה המשעשעת הזו של הקשר האירוטי, היא שעושה את הקטע הזה גם ל"סיפור ילדים". רועה החזירים הוא סיפור אירוני על נסיך עני, ומחופש, המחזר אחרי נסיכה. הוא שולח לה שושן וזמיר והיא מצטערת על כך שהם טבעיים ואינם מלאכותיים! (נושא זה הוא נושא מרכזי בהזמיר). "כמה שהצפור מזכירה לי את תיבת הנגינה של הוד מלכותה המנוחה! אמר חצרן אחד זקן". רק הקורא המבוגר מבין שאנדרסן לועג כאן — ובסיפור כולו — לטעם הקיטשי של בני האצולה. והרי הם אותם אצילים שהעריצו אותו על אמנותו, אירוחו בבתיהם ואף העניקו לו אותות הצטיינות! ואולי דווקא משום כך: זו היא "נקמתו" של הנער העני שעלה מאשפתות, והיה זקוק כל ימיו לשבחים ולעידוד. בהמשך יוצר הנסיך שני צעצועים מטופשים. ואותם מעדיפה הנסיכה

על פני הוורד והזמיר. הקורא הצעיר, האמון על "הסוף הטוב" מצפה שהשניים ייעשו זוג ויחיו באושר ועושה (וזה היה, כנראה, הסיום המקורי). אנדרסן הופך את הציפיה על פניה. כשהנסיכה מוכנה סוף סוף לקבל את המחזר הבלתי-נלאה, הוא משנה את גישתו:

"יקירתי, עכשו אני בז לך", אמר, "את פניו של נסיך יקר השיבות ריקם; השושן והזמיר לא היו לטעמך; אבל רועה החזירים [הוא הנסיך המתופש] — אותו יכולת לנשק בעבור תיבת נגינה. עכשו יכולה את לקבל מה שביקשת" (106)

רבים מסיפור² אנדרסן מסתיימים באהבה נכזבת יש בכך יותר מהד לאירועים מסוג זה בחייו. הילד יראה, בסיפור הנזכר, נקמה ילדית בילדה הרעה הוא לא יוכל להבין את ההבחנה שבין יופי טבעי ויופי מלאכותי וקיטשי. גם הביקורת על העדינות המלאכותית של המעמדות העליונים עדיין רחוקה מכושר התפיסה שלו.

בסיפור הזמיר לועג אנדרסן לדעת-הקהל המשתנה של האצילים בחצר הקיסר אבל אין זה משום ששינו דעתם בעיקבות חשיבה מעמיקה, אלא משום שהם רוצים, וחייבים, להחניף לקיסר שהם תלויים בו. כשמשמיע הזמיר האמיתי את קולו: "מי זה ראה מעודו סילסולי נימוסים שכאלה: אמרו הגבירות אשר סביב; והן הלכו ומילאו פיהן מים, כדי לגרגר ולסלסל כאשר ידבר אליהן איש. כן סבורות היו שתוכלנה גם הן להיות זמירים". שירתו הנפלאה של הזמיר היא בעיני גבירות החצר "סילסולי נימוסים" אין הן מסוגלות כלל להבין את אומנותו, ואף על פי כן הן מתפעלות ממנו, ואפילו סבורות שיוכלו לשיר כמוהו. אך כשמגיע הזמיר המלאכותי (שאינו אלא מין תיבת נגינה כמו ב"רועה החזירים") טוען שר הנגינה, מטעמים שדבר אין להם עם אומנות, שנגינתו טובה מזו של הזמיר האמיתי. ואז: "הכל אמרו כי מסכימים הם אתו בהחלט".

אנדרסן חוזר אל הנושא הזה ביתר שאת בבגדי המלך החדשים. כאן, בניגוד ל"הזמיר", שבו דווקא פשוטי העם יודעים להעריך את אומנותו של הזמיר האמיתי — נוהים הכל אחרי דברם של הנוכלים, ו"מסכימים" שהמלך העירום עטוף, בבגדי מלכות רק נער קטן — והוא אולי אנדרסן עצמו — חושף סוף סוף את הטמטום שבדעת קהל שאין לה על מה שתסמוך.

2. מעשיה או סיפורו אנדרסן קרא לקובץ הראשון שלו "מעשיות לילדים". אחר כך, בקבצים מאוחרים יותר, השמיט את התיבה "ילדים". לבסוף החליט לקרוא לז'אנר הזה "סיפורים", כי הם מכילים ז'אנרים וכיוונים שונים. מכאן השימוש במונחים השונים במאמר זה.

בסיפור הנסיכה והאפונה מעסיקה את אנדרסן השאלה: מהי "נסיכה אמיתית"? האם סימניה הם יופי והליכות מנומסות? ואולי חכמה, השכלה ורגישות? מסתבר, שמבחן הוא אחר לגמרי: אפונה לוחצת מבעד לעשרים מזרנים ועשרים כרים, שהכאיבה מאד לגבה העדין של הנסיכה! ואנדרסן מסכם את ההערכה: "אז כמובן ראו הכל שהנסיכה היא באמת; שהרי רק לנסיכה אמיתית יהיה עור עדין שכזה, שתוכל לחוש באפונה מבעד לעשרים הכסותות".

לגבי הקורא הצעיר זהו סיפור משעשע בעל סיום מפתיע. אך אנדרסן התכוון ברצינות לקעקע את החומרות, החיצוניות והעדינות המלאכותיות של בני האצולה שהכיר מקרוב, ושהיה — במציאות-תלוי בהם כל כך. אנדרסן אהב מאד את קופנהגן. בה הרי הגשים את חלומותיו. אך הוא גם נפגע מאד מן היחס הביקורתי אליו ואל יצירותיו. במכתביו וביומניו הוא מתאונן על כך שאינו נביא בעירו. הוא זכה לתהילה בארצות אחרות בטרם הכירו בו בני עמו הביקורתיים והשנונים.

בסיפור טיפת המים הוא מתאר התבוננות בטיפת מים דרך זכוכית מגדלת. המים נלקחו משלולית בתעלה. ומה רואים בטיפה? "מאות יצורים קטנים היו מדלגים סביב-סביב ומורטים זה את זה ואוכלים זה את זה. 'באמת הרי זה מעורר-בחילה ממש: אמר סבא זחלי 'רמש'. כלום אין להניעם לחיות בשלום ובמנוחה ולהתעסק כל אחד בענייניו בלבד"? (125)

ובהמשך אנחנו מתקרבים אל הנמשל: "המראה היה ממש כמו עיר שלמה שבה הכל מתרוצצים בלי לבוש לבשרם. מחריד היה המראה; אבל מחריד עוד יותר היה מראהם של בני-אדם ההודפים ודוחקים זה את זה, נפתלים ומתגוששים, רוגזים ורוטנים". אבל שורת המחץ היא בסוף סיפור-המשל הזה: "פשוט וברור... ודאי זאת קופנהגן או איזה כרך אחר, שהרי כולם דומים. כרך גדול, על כל פנים". "אלה הם מים מן התעלה", אמר זחלי רמש". (126)

אותם תושבי קופנהגן, בודאי הוא מתכוון בעיקר לעולם האומנות והביקורת, שהסבו לו יסורים, הנה אינם אלא תושביה של שלולית מים עלובה; שנאבקים זה עם זה על פרסים חומריים ועל כיבודים הם סבורים שהינם חשובים ונכבדים ואינם יודעים שאינם אלא יצורים עלובים וחסרי חשיבות. ושוב משמש הסיפור בידי אנדרסן כמין אמצעי תרפויטי להכות בו את אלה שראה בהם את אויביו. האם הבין שגם הוא עצמו אינו אלא אזרח של אותה שלולית?

מהו היקפו ועומקו של אותו עולם שבני האדם פעילים בו? הברווזון המכוער הוא אולי סיפורו, האוטוביוגרפי, המפורסם ביותר של אנדרסן.

כשנבקעות הביצים, קוראים הברוואזונים בהתלהבות: "הו מה גדול הוא העולם!" אבל אמם, הברוזה, משככת את התלהבותם: "האם סבורים אתם שזהו העולם כולו?... לא, העולם נמשך הרחק-הרחק, אחרי קצה הגן, ישר לתוך שדהו של השכן, אבל מעולם לא הרחקתי עד שם". (123) ובהמשך היא פונה אל צאצאיה: "בואו אתי ואראה לכם את העולם, אציג לפניכם את כל חצר האסם". הנושא חוזר בנימה הרבה יותר אירונית בהמשך: "החתול והתרנגולת ראו את עצמם אדוני הבית תמיד היו אומרים 'אנחנו והעולם' — משום שדימו בנפשם שהם מחציתו של העולם — ולא עוד אלא מחציתו המעולה. הברוואזון, לעומתם, היה סבור כי בכל נושא יש מקום ליותר מדעה אחת, אבל התרנגולת לא רצתה לשמוע" (128). זו מעין וריאציה על "טיפת המים". כל אדם חושב שעולמו הוא העולם כולו; והוא גם משלה את עצמו שהוא שולט בו. הוא בטוח שחלקו הוא הטוב והמשובח שבכל העולמות, אך כשבא מישורו — זהו אנדרסן הברוואזון — וטוען שיש מקום לדעה נוספת — משתיקים אותו בגסות. כאן, כמו בסיפורים אחרים, ניכר כשרונו הגדול של אנדרסן להתבונן בפרטים של ההווה המציאותית ולראות בהם אספקלריה להתבוננות פילוסופית-ספקנית במקומו של האדם בעולם. בסיפור יש הבדל מושם ענף תפוח פורח בתוך אגרטל בין חוטרים של עץ אשור: "התוצאה היתה שדעתו של הענף היתה זחוחה עליו מאד; ובכך דמה כמובן בדיוק לילודי-אשה". (51) הענף מביט מבעד לחלון בפרחי וצמחי הבר. הוא בטוח שהוא נעלה עליהם: "עשבים שוטים, דלים ובזויים! ... כאן יש הבדל הבדל כפול ומכופל. כמה הם אומללים מן-הסתם — אם מסוגלים הם לאותן הרגשות כמונו. כן, יש כאן הבדל, והבדל חייב להיות, שאם לא כן נהיה כולנו שווים". (שתי ההדגשות האחרונות הן משל אנדרסן!) יש איפוא חלוקה צודקת של מעמדות. המעמדות העליונים שפר חלקם מכל הבחינות — וכך צריך להיות!

בסיום הסיפור מנחית אנדרסן מכה על גאוותו של ענף התפוח: שמים לידו באגרטל פרח-בר שהוא בז לו כל כך: "וקרן השמש נשקה לפרח הצנוע; היא נשקה גם לענף התפוח הפורח, אשר עליו היו כמסמיקים". (53) ושוב מוצא כאן אנדרסן דרך להראות ש"פרח הבר" (אנדרסן) אינו נופל כלל ביופיו ובחשיבותו מ"ענף התפוח" (האצילים והחשובים בעינים); וש"קרן השמש", שעומדת מעל לכל חילוקי הדעות הארציים, יודעת מי הוא באמת בעל ערך אמיתי.

אנדרסן הגלוי

בהבדל מסיפוריו מדבר אנדרסן על הנושאים שהעסיקו אותו, בכנות ובגילוי לב הן ביומניו והן במכתביו; אך גם ברומנים שלו, שבהם קל מאוד לגלות את דמותו המסתתרת מאחורי הדמויות הבדיוניות. שלושת הקטעים שנביא יהיה בהם כדי להשלים ולהרחיב את מה שניסינו להבין מתוך סיפוריו.

אין נביא בעירו

"לעתים קרובות שוחחנו [עם ידידו הפיסיקאי אורסטד] ושאלנו את עצמנו מהי הסיבה האמיתית אשר בגללה עלי להיאבק כה קשה וזמן כה רב. הסכמנו על סידרה של סיבות אפשריות. הפגם נעוץ, אולי קודם כל בעוניי, וכן בנימת העצם והדיכאון ביצירות. הם לא יכלו לשכות, כפי שאכן צויין בחו"ל, שהם הכירו אותי כשהייתי ילד עני המתרוצץ אנה ואנה, וראו אותי גדל ומתפתח". (מתוך האוטוביוגרפיה, עמ' 172-173) טוב להיות מפורסם.

(הוא מספר, במכתב, על ביקורו בווימאר אצל הדוכס הגדול, שאתו היה בקשרים הדוקים).

"בחצר זכיתי לתשומת לב רבה מאד. ואני מעז לספר לך שברכבת קרה היום מה שכבר קרה קודם לכן. כאשר אנשים שומעים שאני דני, הם מזכירים את תורוולדסן (פסל), אולנשלגר (משורר) ואורסטד (פיזיקאי). וכשאני מגיב בעצב: 'הם נפטרו', התשובה היא: 'אבל אנדרסן עדיין חי!' למשמע הדברים אני חש עצמי כה קטן. ואני כמעט חושב שזהו חלום של גאווה. אלוהים אדירים, הייתכן שמזכירים אותי בנשימה אחת עם שלושת הגדולים!!" (מתוך מכתב להנרייטה וולף, מה-1857. 6.9).

מדוע אוהבים אומנים?

"פר המאוסר" הוא אחד הרומנים שכתב אנדרסן. גיבור הסיפור הוא זמר אופרה, שכמו אנדרסן, בא ממשפחה ענייה, עלה לגדולה וזכה להכרה. פר חוזר הביתה מאוסר מביקור בבית הברונית. ידידו ומדריכו המוסיקלי הרואה את ידידו הצעיר בהתלהבותו ובשמחתו, מביע דעה הרבה יותר סקפטית:

"לגבי אחדים זו פשוט אפשרות להתגאות במשהו וגם סוג של בידור. אחרים רואים בקירוב אומנים וחביביי שעה לחוגם — אות הצטיינות תרבותי. אלה שייכים לחדר-האורחים כמו פרחים לאגרסל. אחרי הופעה מרשימה הם נזרקים... הם מריעים לך ובודקים אותך כמי שבוחן סוס-מרוץ. אתה משתייך לסוג שונה מהם. ברגע ששוב אינך באופנה, הם ינטשו אותך".

ראוי לציין, שהנושאים הנידונים בשלושת הקטעים שהובאו לעיל, חוזרים ומופיעים פעמים רבות בכתביו השונים. הם מבטאים, מצד אחד, את אושרו ושמחתו על הצלחתו; אך לאמיתו של דבר, הם מבטאים את הרגשתו המתמדת, שלמרות כל ההערצה והכיבודים, הוא — בשל מוצאו — לא יהיה אף פעם בנה החוקי של החברה הגבוהה. כמו כל יוצר גדול, הפך אנדרסן, בסיפוריו, את תיסכוליו האישיים לנושאים אוניברסליים שכל קורא יכול להזדהות אתם. הביקורת על הפגיעות האישיות בו (ואין זה חשוב אם אלו נובעות גם מרגישותו הגבוהה מאוד), הופכת לביקורת חברתית על מנהגים, השקפות ואורחות חיים.

מקורות

* **אגדות אנדרסן**, עברית: אהרן אמיר, מסדה, 1985; קלאוס הקטן וקלאוס הגדול, הנסיכה והאפונה, בגדי המלך החדשים, רועה החזירים, הזמיר, הברווזון המכוער.

ה.כ. אנדרסן, **ערדלי המזל**, עברית: אהרן אמיר, זמורה, ביתן, מודן, 1977: "יש הבדל".

ה.כ. אנדרסן, **החבר למסע**, עברית: אהרן אמיר, זמורה, ביתן, מודן, 1977: "טיפת המים".

האוטוביוגרפיה של אנדרסן, Andersen, The Fairy Tale of My Life, paddingtonpress, 1975. (reprint of the 1868 edition.)

הודעות מרכז ימימה

בהמשך למסורת, מרכז ימימה מזמין בזאת להשתתף בתחרות פרס 'אופק' (ע"ש אוריאל אופק) לחקר ספרות ילדים. גובה הפרס: 1000 דולאר. ניתן להגיש לשיפוט כל עבודה אקדמאית (ספר, מאמר, מסה ומחקר), שראתה אור בשנתיים האחרונות (או שעדיין לא ראתה אור), העוסקת בספרות הילדים במובהק ובתחומים המשיקים לה: חינוך, חברה, היסטוריה, פסיכולוגיה, לשון, איור, וכו'. כל עבודה תיבדק ע"י ועדת-שופטים, מומחים לדבר. את העבודות המוצעות יש להגיש בשני עותקים (אשר לא יוחזרו לשולחים) לידי ד"ר שלמה הראל, ראש ועדת השופטים, מרכז ימימה, בית-ברל (44905), עד ליום י"א בתשרי, תשנ"ב (30.9.91).

בין רומן היסטורי לסיפור דוקומנטרי

עיון בספרה של רבקה מגן "חרב חדה" בהוצאת משואה 1991

מאת מירי ברוך

מבוא

בספרו המפורסם של גאורג לוקאץ' (1937, תורגם לעברית 1955) "הרומן ההיסטורי", ניסח החוקר את עקרונות הז'אנר. עיקר קביעתו היא דוקא ברוחב ההגדרה, שכן עפ"י דבריו, אין הרומן ההיסטורי מתייחד כז'אנר בשל תחבולות ספרותיות תמטיות או צורניות. עיקרו של הז'אנר בתיאור חיי הפרט כמותגים בתהליך היסטורי ומעוצבים על ידיו. מרכז הרומן היסטורי עפ"י לוקאץ' הוא, איפוא, בהצגת גורל הגיבורים כחלק מתהליך היסטורי. נושא זה נשתנה בתהליך התפתחותו של הז'אנר, כאשר האירועים ההיסטוריים הם מרכז העלילה והגיבורים, אמיתיים או בדויים הם רק אמצעי לבניית העלילה ההיסטורית (דוגמת ספריו של מאפול, לעומת רומאנים היסטוריים אחרים בהם מועמדים במרכז אישים היסטוריים שהם גיבורים מוכרים וידועים. במקרים כעין אלה נשזרים ברומן ההיסטורי יסודות ביוגרפיים והגבולות בין הז'אנרים מתערפלים. (כדוגמת ספריה של דבורה עומר: "שרה גיבורת נילי", "הבכור לבית א"בי" ואחרים).

מבחינת התקופה המתוארת, מאופיין הרומן ההיסטורי בכך שהכתוב דן במאורעות שהמספר קרא עליהם, או שמע עליהם, אך לא היה להם עד ראייה. בד"כ משום שהדברים התרחשו לפני הולדתו. עם זאת הפרספקטיבה של הזמן אינה חייבת להיות ארוכה, ואין הבדל מהותי מבחינה ז'אנרית בין יצירה המתרחשת כמה מאות שנים או עשרות שנים לפני הולדת המחבר גם וולטר סקוט, שהרומן הראשון שלו "ואורלי" (Wuwerley 1914) נחשב ל"אבי הרומן ההיסטורי המודרני, קבע את כותרת המשנה שלו "לפני שישים

שנה". כך שהזמן המתואר אינו מתרפק דוקא על הזמן העתיק כפי שבדרך כלל מקובל לחשוב על הרומן ההיסטורי¹.

עם זאת, יש תכונה אופיינית לדרך הטיפול בתקופה המתוארת ברומן ההיסטורי. לצד פירוט היתר, הצגת התקופה באמצעים פולקלוריסטיים כמו ביגוד, מאכלים, נהגי חיים שונים וכיוצ"ב, תמיד יש בדרך הצגת התקופה משהו מהגלורפיקציה שלה ולא שיפוט אובייקטיבי. מבחינה זו, לפחות ברומנים ההיסטוריים הראשונים אופיין הז'אנר ע"י מזיגה בין הרומאנס לבין הרומן הראליסטי, כשהכותב מיזג בין אמיתות היסטוריות לבין בדייה רומנטית.

מטבע הדברים, בשל אופי התקופה שלנו, איבד הרומן ההיסטורי בספרות למבוגרים את מקומו החשוב. ירידת קרנה של התפיסה הרומנטית לצד העלאת הציניות והאבסורד הורידו את הז'אנר מכסאו רם. ספרים כמו "מלך בשר ודם" של שמיר, או "עד מוות" לעמוס עוז, אינם משגשים כיום. הספרות מתמקדת יותר בבעיות הווה, בבעיות קיומיות עכשויות. עם זאת, כאשר נכתבים רומנים היסטוריים על העבר הקרוב יותר (עבר שהוא לגיטימי מבחינת הז'אנר) קיימת בהם התעניינות רבה יותר, כמו: "אבן על פי הבאר, של שחם" "יונה מחצר זרה, של שמיר" ואחרים הרומן ההיסטורי הרומנטי הירבה לטפל בעבר הלאומי הלא רחוק ו-100—50 שנה הם מרווח זמן מתאים לצרכי הז'אנר.

מבחינת דמות המספר חשוב לציין כי בשל המטרה המרכזית של הז'אנר, שהיא הצגת הפרספקטיבה ההיסטורית, ניתן לראות כי בז'אנר, זה משתמשים היוצרים בכל וריאציה שהיא, הדברים נמסרים מנקודות תצפית שונות, ע"י סוגים שונים של מספרים כשבאופן זה ניתן להקיף יריעה רחבה יותר ולבנות אווירה אוטנטית יותר של התקופה.

כמובן, שניתן להתעמק במאפיינים ספרותיים נוספים של הרומן ההיסטורי מה גם, שבספרות הילדים הכעשויות קיימת התרפקות של יוצרים על הז'אנר הזה² עם זאת קיימת בעייתיות מיוחדת לגבי הרומנים ההיסטוריים לבני-הנעורים, בעייתיות עליה, עמדו, בצדק, זינה סנדרלנד

1. לוקאץ' גאורג, הרומן ההיסטורי, (מרחביה 1955).
2. עפ"י שינפלד רות: מן המלך המשיח ועד למלך בשר ודם. עיונים ברומן ההיסטורי העברי במאה ה-20, פפירוס 1986, ת"א.
3. וראה למשל: תמר ברגמן: רב חובל שב אליך, עם עובד, 1991; דורית אורגד: שני חברים בממלכת הצלבנים, מרכז זלמן שזר 1988 ועוד ועוד.

ומאי היל ארבוטנוט בנתחן את הז'אנר הזה לילדים, ובהן נדון בהמשך⁴:

דיון:

ספרה של רבקה מגן, "חרב חדה" ממזג בתוכו שני ז'אנרים: מחד — זוהי ביוגרפיה. סיפור חייהם של חמישה אנשים, אלכס גוטמן-גתמון, אמיל בריג, דב ברנרד גוטמן, תמרה ודנקה⁵ אנשים שבגילאי 16—17. בשל המקום והתקופה בה חיו, הונגריה במלחמת העולם השנייה, נקלעו לסיטואציות מפחידות התחברו למחתרת, עשו מעשים נועזים ומטורפים ולמזלם הטוב הצליחו להשאר בחיים.

לכאורה, זהו סיפור ראליסטי, ביוגרפי, ועשוי להיראות כספרות לא בדויה, כדוקומנטציה. אולם המחברת לא רצתה להישאר בתחום הדוקומנטרי. מה גם שאז עשוי להיות שהספר לא היה מצליח להגיע אל בני הנוער, כספר "יבש" השומר על אמיתות היסטוריות ומוסר אותן כהוויתן. מאידך, פחדה, כנראה המחברת לבנות את הדברים כרומן היסטורי של ממש. כתיבה בז'אנר זה היתה מחייבת אותה להרחיב את יריעת הרקע, לספק תיאורים רבים מאוד של חיי היומיום של הגיבורים, מה אכלו, מה לבשו, כיצד והיכן התגוררו וכיוצ"ב. וכפי שקבעו סנדרלנד וארבוטנוט, הסכנה האורבת לז'אנר זה הוא שריבוי התיאורים יגרום לשעמום ולהשהייה רבה מדי בריתוק העלילה. כמו כן, נראה לי שדווקא בשל התקופה המתוארת (תקופת השואה) רצתה המחברת להימנע מתיאורי זוועות המקובלים כל כך בספרות השואה. הבחירה בכתיבת מעורבת של הז'אנר הרומן ההיסטורי בביוגרפיה מאפשרת לכותבת לערב ספרות יפה (בדויה) (Fiction) בספרות המנסה לחקות את הספרות הלא בדויה (non Fiction).

מחד גיסא, קיימת כאן גלוריפיקציה של הגיבורים, המשולבים ביסודות דרמטיים ורומנטיים (כדוגמת תמרה המתחפשת לאחות שלוחת הצלב האדום, בשם מריה יודוויגה בלגנסקה וחודרת למצודה, בית-הכלא בו אסורים אחיה וחבריה.), יורק, המתחפש לקצין גרמני ומנסה לשחרר את הכלואים. יסודות של גיבורים המעוצבים בשחור או לבן הטובים מול הרעים (מה שלא היה מתקבל בספרות הדוקומנטרית) כשהרעים הם רעים מכל: בוגדים, שקרנים ומתחזים כמו יאנק שייביץ או טיבור הבוגד. הסיטואציות

4. Sukeoland Z. Arbulhnot M. h. Children and Books. Scott Foresman 1985, (Historical Fiction).

5. כאשה אני מוחה על הצגת הנשים ב"סוף דבר". היכן שמות המשפחה, מה הן עושות כיום? מדוע גברים מופיעים עם כל התארים הנלווים והנשים בשמותיהן הפרטיים בלבד?

הדרמטיות המעוצבות בקיצוניות רבה כמו דנקה המתנדבת לעבוד בביתו של יאנק שייביץ, מביאה אותו להתאהב בה, ומובילה אותו לנהר למקום בו יירצח ע"י חבריה מהמחתרת.

סיטואציות דרמטיות אלה המתאימות לרומן ההיסטורי לא היו יכולות להיכתב באופן כזה בספרות דוקומנטרית, מאידך גיסא, צמצום הפרטים של היריעה ההיסטורית (תוך הימנעות מגלישה להשקיות רבות מדי) אינן מאפשרות לראות את הספר כרומן היסטורי טהור. הבחירה בשילוב שני הז'אנרים זה בזה איפשרה למחברת להתמקד בתכנים שרצתה להעביר לבני הנוער באופן המרתק ביותר.

עם זאת, כפי שכותרות סנדרלנד וארבוטנוט (ראה הערה 4) מעוניין הכותב בז'אנר של הרומן ההיסטורי, מעבר למטרה של הקניית מידע על התקופה, לטפל בבעיות אנושיות העומדים מעל לזמן, וכך ברוזמנית אמור הספר להשיג שתי מטרות שונות: (א) ללמד ולהקנות לקורא מידע על האירוע ההיסטורי; (ב) להעביר לקורא מסרים קיומיים. הקורא יתמודד תוך הזדהות עם הגיבור, עם בעיות קיומיות קשות, כמו עמידה בלחצים, ומאידך גיסא יקלוט גם מסרים חשובים ביותר כמו ערכים של חברות, אמונה באדם, עזרה לזולת, נאמנות וכיוצ"ב.

ואכן, כותרת המשנה של הספר "חרב חדה" מסכם את שתי הפונקציות עליהם הצביעו החוקרות, וכך נאמר בה:

ספר זה מתאר את קורותיהם של לוחמי מחתרת, של צעירים יהודים בתקופת הכיבוש בהונגריה. סיפור על אומץ לב, תושיה ורוח איתנה.

זהו ספר המתרחש על רקע תקופת השואה. סיפורים של 4 גיבורים בעל קורחם (שהרי לולא המלחמה, ודאי היו לומדים או עוסקים לפרנסתם וחיים חיי שלווה) התקופה הכתיבה להם, במידה רבה, את אופי וגורל חייהם, וגורלם נתפס כאן כחלק מתהליך היסטורי. עם זאת יש לספר מסרים אקטואליים העומדים מעל לתקופה ולמקום.

בבחירת טכניקת שילוב הז'אנרים השיגה רבקה מגן את שתי המטרות: הקניית מידע על ה"אז" (תוך התמקדות בהצגת הדמויות כגיבורים ולוחמים, ולא כ"צאן לטבח") וחינוך לערכים החשובים מאד גם בימינו אלה.

"זה פרסים וזה רוסים"

עוד על עלייה וקיבוץ גלויות

מאת לאה חובב

ספרה של הרצליה רז, "השביל המקשר", שראה אור בימים אלה, הוא חוליה נוספת בספרי הילדים והנוער שנושאם עלייה לארץ, קליטה ומיזוג גלויות. כל סיפור ריאליסטי, המתאר את קשיי העולים ומצביע על התגברותם והיקלטותם בארץ, חשיבותו רבה, בפרט כשהוא נכתב באמנות ומעורר עניין רב בקורא.

שני סיפורים בספר, ו"השביל המקשר" בין שניהם הוא גם המקום וגם הנושא. מקום ההתרחשות הוא בגליל העליון שעל גבול הלבנון, מקום סכנה מפני מחבלים ומסתננים שמעבר לגבול. בסיפור האחד, שעל שמו נקרא הספר "השביל המקשר", מסופר על קשיי קליטתם של העולים עצמם, ואילו בסיפור השני, "הדרך אל הים", שגיבוריו הם חברי קיבוץ מנרה, מהם היו בעבר חברי הפלי"ם, שהתמסרו להעלאת מעפילים לארץ. אף שם מצוי "שביל" המקשר בין המשפחות, שביל נפשי, המתגלה במהלך העלילה.

"השביל המקשר"

בעצם שמו של הסיפור כבר רומזת המחברת לקשר ולהתקרבות שיווצרו בין הגיבורים. יש בשם זה סמליות, שכן שבילים רבים בנפש האדם ובדרכי החיים. אולם בסיפור זה הופך השביל הממשי לשביל מקשר ומקרב נפשות רחוקות.

כאמור, מתרחשת העלילה במושב עולים שבגבול הלבנון הנקרא "הרים". ולפי שבמציאות לא קיים יישוב בשם זה, הופך אף הוא למייצג יישובים שונים, כלומר: מה שהתרחש כאן עשוי להתרחש בכל מקום.

* הרצליה רז, השביל המקשר, רכגולד חברה בע"מ, 1991, 67 עמ', איורים: טובי בן-הרצל.

אנשי המושב הם יוצאי פרס ועירק, ששהו תחילה במעברה, כמו עולים רבים אחרים בשנות החמישים. אל המושב מגיע מהנדס מרוסיה בשם מארק, עם בתו מאיה. הבית שקיבלו שכן היה לביתו של נפתלי המוכתר שנהרג, שבו גרות אמו הזקנה, אלמנתו ובתה שושנה, בת גילה של מאיה. היתמות מקרבת את הילדות, שכן אמה של מאיה נפטרה ממחלה עוד ברוסיה. המשפחה השלישית המעורבת בעלילה מוצאה מבגדד. הילדים תקוה ומשה הם בני גילם של שושנה ומאיה, ולהם אח מבוגר יותר, יצחק. הוריהם עובדים במשק ביתם.

כבר בפתחת הסיפור נתקלים אנו בילדים, תקוה, משה ושושנה, ודרך עיניהם אנו רואים את החדשים מקרוב באו, "לבן כשלג" ולה "שערות צהובות כמו שמש". תיאורים אלה מצביעים על השוני והניגוד החיצוני שבין בני המקום לבין "החדשים", ניגוד הבא לידי ביטוי גם בתרבות ובמסורת שנושאים העולים.

עיקרו של הסיפור אינו בעלילה נסערת והתרחשויות מרובות. המוקד הוא בשינוי שחל בגיבורים, בהסתגלות למקום ובתחושת הקליטה ושביעות הרצון שנעדרו מלכתחילה. הסופרת ממחישה זאת באמצעות תיאור הקשיים והבעיות של כל אחת משלוש המשפחות, ובמשבר הגורם למפנה. הבעיות המוצגות בסיפור נחלקות לשני סוגים: הבעיה הלאומית הנוצרת מתוך היותם עולים חדשים בארץ חדשה, והבעיה הפרטית, שהיא יותר אישית-חברתית, הנובעת עקב מות אבי המשפחה או האם. הבעיה האחרונה היא אנושית-כללית, אולם כאן היא מתמזגת עם היות הגיבור עולה חדש, והמשבר הנוצר הוא כפול.

השינוי לרעה במעמדו של העולה ותחושת הירידה שהוא חש לעומת מעמדו בארץ המוצא, מודגשים יפה בסיפור באמצעות דמות אימם של תקוה ומשה. אין זו אותה אשה שהיתה בבגדד. בנה, יצחק, מתאר אותה לפני אחיו: "איזו יפה! תמיד בבגדים של המודה... היא דיברה צרפתית וערבית" (עמ' 11). הקטנים מכירים אם אחרת: "איזו אמא מקללנית יש לנו", הם מתמרמרים. ההסבר לשינוי זה הוא בעצם העלייה ובמשבר הכפול שעבר על האם: הראשון, היותה במעברה "כזו מוזנחת", והשני, בואה בעל כורחה למושב "הרים", אבא "אפילו לא שאל אותה". פגיעה זו הביאה למשבר משפחתי, כאשר ההורים אינם מדברים זה אל זה, והאם רק צורחת ומקללת את ילדיה. משבר דומה לזה הנגרם בשל השינויים הסוציאליים, מצוי במשפחות עולים רבות.

בסיפורנו בא מצב זה על פתרונו בעקבות מאורע מרכזי: יצחק הוכש על

ידי נחש ארסי, ורק בזכות מארק ומכוניתו הגיע ברגע האחרון לבית החולים וניצל. מעשהו של מארק גורם לשינוי כפול: יחסו של יצחק כלפיו משתנה, והוא לומד להעריכו. ואילו הוריו מתקרבים זה לזו ביושבם ליד ערש בנם החולה. האם חוזרת להתלבש כראוי ואף לדבר צרפתית, והשלווה חוזרת למשפחה. הקליטה הושלמה.

בשתי המשפחות השכנות שורר עצב. מארק חש עצמו בודד, רחוק מחבריו ומעולמו הקודם, מטפל בבתו היתומה ומשתדל להשקיע עצמו בעבודה. חבלי הקליטה קשים עליו כפליים, שכן כל תושבי המקום שונים ממנו. עם זאת, דמותו קורנת ומאירה, ושלא כבמקרה הקודם, אין נשמעות מפיו תלונות. שכנותיו אף הן כובשות עצמן באסונן. חצרן ומשקן מוזנח, ואין יד גבר אשר תטפל בכל הדרוש. הרצליה רז הבינה יפה ללב הילדה היתומה מאב, שושנה, הנמשכת לחיוכו של מארק, לחדר עבודתו ולבתו. דרוש לה אב, ומארק הוא "הסוד שלה".

גם במקרה זה חל מפנה בתחושתן של הנפשות הפועלות עקב מחלה: מאיה חלתה בדלקת ריאות קשה, ולעזרתה נחלצו אמה של שושנה וסבתה. "העזרה ההדדית שבין השכנים הלכה וגדלה" (עמ' 38). ישיבה ליד מיטת החולה, הבאת אוכל לביתה, וכתגמול נרתם מארק לעבודות ותיקונים בחצרן ובביתן. אחרי שמאיה הבריאה נכרתה בין המשפחות כעין ברית, ומארק ובתו מוזמנים לסעודות ליל שבת בבית השכנים. השביל שבין הבתים נכבש ברגלים ובלב.

לשיאה מגיעה העלילה בליל שבת, כאשר מתגלה שמארק למד אצל הרב הפרסי את הקידוש על היין, דבר שהיה זר לו לחלוטין ורחוק מעולמו. מארק הרוסי קידש בבית השכנים מפרס באותה נעימה שבה היה מקדש אבי המשפחה, נפתלי המוכתר. הדמעות שזלגו מעיניהן האזהרות של הנשים, היו ביטוי לפיצוי והשלמה.

דבריו של יצחק, "זה פרסים וזה רוסים, זה לא כל כך הולך ביחד" (עמ' 44), נתבררו כמוטעים. המחברת הוכיחה בסיפורה שכאשר קיימת עזרה הדדית, מסירות ושכנות טובה, גם ניגודים יכולים להתקרב, ונוצר "שביל מקשר".

בספר מצויים דיאלוגים רבים, המחיים את העלילה ויוצרים סצינות דראמאטיות. סגנון הדוברים הוא חיקוי לדיבורם היומיומי: הרבה עגה ועברית של עולים חדשים. יפה עשתה המחברת ששמה בפי כל דמות את סגנונה הייחודי, אם זה סגנון ילדים, ואם זה סגנון האם הכועסת. "ימח שמכם! כמה דאגתי לכם..." (עמ' 6). סגנון זה מכניס את הקורא לתוך החברה הרב-גונית, וממחיש לו את קולותיה וצליליה.

ערכו של הסיפור הוא בהפגשת הקורא עם ההווי במושב עולים, בסכנות של הימצאות ליד הגבול, ובראיית השינויים החלים באנשים קשי היום הודות לעזרתם זה לזה, עזרה הצומחת בתוך המושב עצמו, ואינה תלויה באנשים או בתנאים מן החוץ. הקורא הצעיר יבין את דמויות הילדים הסובלים מחסר, אם זה חסר של אהבת אם מתוסכלת, או אם שנפטרה, ואם חסרונו של אב שנפל על משמרתו וחיפוש אחר דמות אבהית אחרת. הניגודים נעלמים, ואהבת איש לרעהו מיישרת הרבה הדורים.

"הדרך אל הים"

"דרך" ו"שביל" הן מלים נרדפות. גם בסיפור השני שבספר, "הדרך אל הים" יש שביל מקשר, והפעם בין דורות ואידאלים. אף כאן מצוי נושא העלייה לארץ, אך מנקודת המוצא של "הנושאים את העם עלי שכם", אנשי הפליים, שהיו גרעין ראשון לחיל הים והביאו לארץ ספינות מעפילים. נושאי קיבוץ הגלויות ובעיותיהם של עולים מצויים אף כאן, אך ברמז ובקיצור. אולם עיקרו של הסיפור הקצר ממוקד בדמות הילד, יואב, בחלומותיו ובמעשיו, ובאמצעותו אנו מתוודעים אל סבו איש הפליים. יואב הקטן, יליד מנרה שעל גבול הלבנון, הוא ילד "חלמן וברחן", ותמיד "נעלם". הוא נתון לדמיונותיו, ובשבתו על צוק סלע במרומי ההר הוא דג דגים בעמק החולה...

המאורע המרכזי הוא בריחתו של יואב, שעוררה דאגה רבה בקיבוץ וחיפושים בעזרת המשטרה. מאורע זה היה ביטוי לחלומו של יואב להגיע אל הים, "לעלות על אניה, להיות רב-חובל ולהביא מעפילים כמו אנשי הפליים" (עמ' 57). המחברת שהעלתה את בעיית הבריחה בראשית הסיפור, גילתה את סיבתה לקורא טיפין טיפין, ובכך שמרה על המתח והרצון להבין את הנסיבות.

הסתבר לקורא שיואב הלך בעקבות סבו איש הפליים שנהרג מפגז קטיושה בקיבוץ, ושעל אודותיו שמע מאביו פעמים רבות. יואב ממשיך לטוות את חלום השירות בים, כחוט מקשר בין הדורות. המחברת נקטה באמצעי ספרותי המקרב את הסיפור לילדים, ויצרה "דמות מספר" ילד: המספר הוא זוהר, בן גילו של יואב, השומע את סיפורו של הסב ומסתבר לו, שאף אבי יואב ואביו הוא היו אנשי חיל הים והם קשורים למשפחת יואב.

המחברת קשרה בין כל הדמויות הפועלות בשלבה סיפור אהבה עזה שנקטעה באיבה, אהבת סבו של יואב לסבתו של זוהר. סיפור אהבה זה הוא גרעין לרומן, אך כאן הוא משולב כמקשר בין חוטים סמויים, ומשאיר

בפי הקורא מטעמים של גורל גיבורי המדינה שבדרך.
 דמותו של יואב אינה שלימה ואינה ראויה לחיקוי. בריחות מן הבית הן
 דבר שלילי. אולם בכך יש מן האמת, והקורא נתקל בגיבור מציאותי שדמותו
 עגולה. הוא איננו "ילד רע". הוא מבטיח לאימו שלא יברח עוד ואף מקיים
 הבטחתו. לא הבריחה היא עיקרו של הסיפור אלא "הדרך אל הים", שבה
 מובילה אותנו המחברת אל תיאור העלאת מעפילים בחוף נהריה בימים
 עברו (עמ' 64-65), ומחירה של מסירות.

הרצליה רז כתבה לקוראים הצעירים ספר בעל ערכים חינוכיים,
 הנספגים בקורא בלא הטפת מוסר. הסיפורים הנקראים בעניין רב מגלמים
 קשיים ופתרונם, מעשים טובים למען הזולת מתוך הקרבה ומסירות, מתוך
 רצון טבעי לעזור כדבר המובן מאליו, הן לפרט והן לאומה. "השביל המקשר"
 מימי הפלי"ם ועד ההתיישבות על גבול הלבנון, הוא שביל של עשייה ואהבה
 לארץ ולאנשיה.

דיוקנו של נער כ"ספיח" מודרני.

על הספר: 'היסעורים של איצי גבע'. מאת שלמה הר-אל (עקד, ת"א,
 1990. 175 עמ').*

מאת: שולה איתן

א. הערת פתיחה

ספרו של שלמה הר-אל, 'היסעורים של איצי גבע', מוגדר על-ידי המחבר
 כ"רומאן לבני-הנעורים". זהו ספר ייחודי, רב-ז'אנרי, הכולל קטעי מכתבים,
 חלומות, וידויים בפרוזה ושירה. סיפור המעשה — סיפור חייו ואהבותיו של
 יצחק מאונטברג (איצי) — נמסר אמנם מפי ארנון, חברו הטוב של איצי,
 המספר הבדוי, בגוף שלישי. אולם משולבים בו מכתבים אישיים כמור-
 אותנטיים, פתקיות בגוף ראשון ושירים של איצי, מתוך מחברתו ויומנו
 הפרטיים, כביכול; וכל זאת על רקע תיאורי הווי ונוף של הארץ בתקופת

* אנו מביאים קטעים מרשימתה של שולה איתן על ספרו של ד"ר שלמה הראל "היסעורים
 של איצי גבע". המאמר מורסם ב-"באמת" מאסף לעיון, הוראה ומחקר בספרות ילדים, 4-5,
 מרץ-1991, תורף תשנ"א.

העלייה הגדולה, בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה. נמצא בו תיאור ריאליסטי של דפוסי-חיים של משפחת עולים, החל מחתחתי דרכה לארץ (באונייה) ועד להתערות בה, בצד תיאור פולקלוריסטי של חוויות ה"חברה" בניהאראץ בשכונה של פעם ובקיבוץ (חברת הנוער).

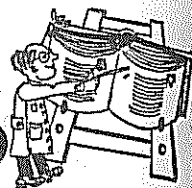
איצי — גיבור הרומאן — הוא נער מיוחד, רגיש ובעל עולם פנימי-רוחני עשיר, הגבוה ללא ספק מעולמו של נער ממוצע בן-גילו. הרומאן מתאר את צמיחתו של אהבות-נעורים, הגילגולים, האכזבות וההתחבטויות האופייניות הכרוכות בהן, ובאותה עת גם פעילות רוחנית-הגותית יוצאת דופן (קריאה, מחשבה, יצירה, שיחה), אשר מייחדת את איצי, המבוגר יותר מגילו הביולוגי.

איצי הוא ילד טבע.

איצי הוא גם ילד אמנות (יוצר). איצי הוא נער מחונן, רגיש, ושונה מבני-גילו בכך שהוא חי וסופג את גירווי העולמות הספרותיים. הוא סקרן, מתעניין, קורא הרבה מאוד וחווה את התמונות והרשמים מן הספרים שלו. איצי עצמו הוא אף ילד-משורר. בנוסף לכל אלה, איצי הוא גם ילד חלומות. הוא הוזה וחולם בהקיץ:

שאלה מרכזית העולה עם קריאת הספר היא: אל מי בעצם פונה הכותב? על גבי הכריכה מצהיר המחבר: "רומאן לבני הנעורים"; ועם זאת, עשויה ללוות את הקורא תחושה, בכמה קטעים לפחות, שהרומאן פונה גם למבוגרים. שהרי, ספק אם כל נער ונערה בגיל הנעורים בשלים ומסוגלים להתמודד עם הספר, האנין והמורכב כמות שהוא, למרות המתת החוויות האופייניות, האירוטיקה ותיאורי ההווי של ה"חברה", העושים אותו, לכאורה, קריא לכל נפש.

כי הספר מורכב מאוד. המחבר בטא את הרומאן הזה כאתגר ספרותי-מחשבתי לקוראים בניהנעורים. אין ספק כי זהו ספר לא-שיגרתי בתחום זה, ויש להניח כי הוא עוצב על בסיס אמון או קונצפציה פואטית. לסיכום: ספר ייחודי ומיוחד, המזמין חוויית-קריאה בלתי שיגרית למעוניינים בכך. מתאים לגילאי בניהנעורים, מגיל שתיים-עשרה ומעלה, וגם לבוגרים. מומלץ לקריאה מונחים בתיווך המורים.

על עבודה יצירתית בשנת הלשון

מאת הרצליה רז

משהוכרז נושא הלשון כנושא מרכזי להוראה בבתי-הספר, לוותה הכרזה זו בספרי-עזר למורות ולתלמידים.

הנושא מזמן עיסוק בכמה וכמה הבטים, והדגש על כל אחד מהם נתון לשקולי המורה וליכולת התלמידים¹.

השאלה המרכזית היא איך לטפח התיחסותם של אזרחינו לשפת-האם? כולנו ששים על מהפכת העברית, כולנו מדברים וכותבים בה, אבל מה היא המודעות שלנו לגבי שפתנו?

חוסר המודעות ליופייה של הלשון, לדרך הגייתה, לאפשרויות הרבות בשימוש בה בולט במיוחד אצל אנשים המופיעים בכלי התקשורת, מחוץ למנגנון הפנימי. חוסר המודעות לתרבות הדיבור בפי המנהיגים; קשיי ההגייה והביטוי בפי השחקנים והקריינים למיניהם — כולם מצטרפים למחדל גדול. שתי סיבות מרכזיות מהוות את הבלבול הלשוני בארץ.

האחת — הצורך בהחייאת השפה. הצורך לחפש כל הזמן מלים וביטויים שיתאימו לצרכי היומיום.

השניה — המיפגש הרב-פני של עדות ותרבויות וחוסר היכולת של העולים להטמיע את העברית ולהפוך אותה לשפת החשיבה שלהם.

שתי הסיבות האלה היו צריכות לגרות את מנהיגי העם ואת מורי המורים, גם האחראים באקדמיה ללשון העברית, לקבוע מסגרות מחייבות וברורות לא רק ללשון הכתובה (וכשם שפועל ועד הלשון) אלא ללשון המדוברת, לקבוע איך צריך להגות אותיות, איך צריך לארגן את המשפטים.

ההבעה בעל-פה, היא היא הדומיננטית לגבי עולים והיא גם הקובעת לגבי ילדים צעירים מראשית היוולדם ועד שהם קונים לעצמם הרגלי קריאה אישיים.

1. ראה מאמרי בספרות ילדים ונוער דצמבר 1986, "אותיות ומלים כנושא לימודי".

הליקוי בתרבות-הדיבור מעצים את שגיאות הכתיב ואינו יוצר דפוס קליטה נכונים של השפה.

הבערות הפושה בתוכנו איננה מזמנת ללומדים את השפה, הבחנות נכונות ביחודה ואינה מזמינה אותם להכיר את יופיה ועושרה של העברית.

בשל כל אלה נראה לי שחשוב לשים דגש על טיפוח ההבעה בעל פה. עיקר המשימה בענין זה קשורה בביה"ס היסודי. יש לשים דגש אל נאורות בלשון.

יש לטפח בלומדים הבחנה בין סגנונות דיבור שונים הקיימים כבר בתוכנו. יעסקו הלומדים בהבחנה ובתרגילי דיבור ב"לשון צה"לית" ו"בלשון נהגים" ב"תפארת המליצה": "בלשון מקראית" ו"בלשון סחבקית", ב"לשון תינוקות" ו"בלשון חכמים". חשוב שידעו הלומדים מה הם מדברים ומתי ידברו בלשונות השונות. משחקי תפקידים יסייעו ללומדים להכיר דרכי-דיבור וייצרו מודעות לגביהם.

השימוש בקלטות (המצויות היום ברוב הבתים) יכול לזמן לכיתה דיון בהרגלי הדיבור שבבית. הילדים יקלטו את שיחות ארוחת-הערב במשפחה שלהם וכשיביאו אותן לביה"ס, ידונו בשיחות הללו, ינתחו אותן, ישחקו משחקי תפקידים בעקבותיהן וכך יעשירו את הנאורות בלשון.

עיסוק בשמותיהם הפרטיים של הלומדים ודיון ב"מודות" השונות לגבי מתן שמות — עשוי להיות פרק משעשע בתחום הנאורות, אפשר לצרף לעיסוק זה חיפוש אחרי שמות במקרא ואיסוף שמות במשנה ובתלמוד. אפשר, לקרא במשותף יצירות ספרותיות שבהן ענין השם מרכזי כגון: "יד ושם"² ספני שלמה המלך³ ו"על שמות כבירים של אישים אבירים"³ או "אנשים עם שמות"⁴.

בחיבה יכול נושא כזה להתרחב אל הבנת שמות של יצירות ספרותיות וההתאמה (או אי ההתאמה) בין השם ליצירה וכן בירור השאלה "איך יוצרים שונים בוחרים להם שמות לגבורים או שמות לספרים (כגון ש"י עגנון או נ. זרחי).

טיפוח הקריאה בקול הוא עיסוק חשוב בנאורות ללשון, משחקי קריאה ביצירות בעלות עצמה דרמטית — מאפשרות חלוקת תפקידים ל"שחקנים",

2. אהרון מגד — יד ושם, בתוך ישראל חברים, הוצאת הקבוץ המאוחד תשכ"ג.

3. נ. אלתרמן — ספני שלמה המלך, על שמות כבירים של אישים אבירים, בתוך: התיבה המזמרת, מחברות לספרות, 1958.

4. מ. מינצר יערי — אנשים עם שמות, בתוך: מי שנשאר עם עצמו הוא כבר לא לבד, הקבוץ המאוחד, 1973.

או חלוקה לדיאלוגים, הלומדים מעמיקים להבין אותה והקריאה בה הופכת להנאה.

ש. גויטיין, שהיה איש לשון ומפקח בבתי ספר, נהג לומר שכשהוא בא לכיתה ושומע קריאה נכונה ונבונה, הוא יודע שהתלמידים מבינים ובקיאים בחומר.

ליסוד ההומור יש תפקיד עצום בפיתוח הנאורות לשפה. משחקי חריזה ו"קישקושרים" למיניהם, שירי-רחוב ושירי-משחק יכולים להיות מצע לפיתוח חמשירים ושירים של ממש. הטיפול באלה עשוי להוות טבעת מקשרת בין ההבעה בעל-פה להבעה בכתב, וכן אמצעי ללימוד תורת החרוז ותורת המשקל.

כלי חשוב בהקניית נאורות ללשון הוא העיון בקללות ובמלים גסות. עידון תוקפנות מילולית הוא ענין לעבודה זהירה למורה המנוסה. עצם הסרת הטבו מהמלים הגסות וכתביבתן על הלוח, יוצר עילה לעידון. העיסוק במלים ובביטויים הללו, תוך אירגונם בסדר מסוים (סדר א-ב, סדר מוצאן הלשוני, סדר כוחן הבוטה) מהווה מקור לחיסול עצמתן. ענין זה דורש מיומנות מן המורה וגם מערכת מתאימה של יחסים בינה ובין תלמידה.

אפשר להיעזר בפעולה זו בשירי נונסנס של משוררים וביצירות ספרותיות שהיסוד התוקפני שבהן בולט. כגון "עלילות מיקי מהר" של שלונסקי או "מר קשקש" של לאה גולדברג ועוד...

אם בכתות הגבוהות ניתן לארגן את לימודי הלשון במסגרות מעוצבות ובהקניית מושגים מדויקים, הרי בכתות הנמוכות עשויה פעילות כזו להיות פוריה רק במידה שתיווצר נאורות למרכיבי הלשון אצל הילדים. זה עשוי לקרות באמצעות רעיונות יצירתיים, בעזרת משחקים, חידות ודרכי הוראה בלתי שיגרתיות.

5. חומר עזר למורה: עיונים בספרות ילדים 3, מרכז קיפניס לספרות ילדים, תשמ"ז; מירי ברוך ומאיה פרוכטמן — לכל איש יש שם, בתוך: עיוני ספרות ולשון בשירת הילדים, ת"א 1983; ד"ר א. ארזי — ואלה שמות בני ישראל, הוצאת שורשים, ת"א 1982.

אדיר כהן, הצלה בארץ גזרה, מבחר סיפורי הצלה של עדות ישראל, ציורים ועיצוב: סטודיו חיים רון, הוצאת מודן, 1991, 152 עמ', מנוקד.

על גב העטיפה נאמר:

שרשרת זהב, עם ישראל לדורותיו בראי האגדה והסיפור.

לפנינו ספר נוסף בסידרת שרשרת זהב, הכולל אגדות פולקלור ומעשי נסים שסופרו ונאספו על-ידי פולקלוריסטים ברחבי העולם.

"הצלה בארץ גזרה" — אלה סיפורים על חייהם של עדות ישראל בכל רחבי תבל, כשעמדו בפני גזרות שמד, השמדה והתעללות רשעים בהם. הדרכים להצלה היו שונות ומשונות.

לעיתים בדרך נס כפי שסופרו במסורות בע"פ, לעיתים ע"י עורמה או חוכמה שהכניעו את צוררי היהודים, בין נוצרים או מוסלמים; ולעיתים גיבורי ההצלה היו נערים או נערות יהודיות אשר "בחכמתם ובהעזתם הרבה הצילו את הקהילה היהודית כולה". את תושייתם של הנערים אהב אדיר כהן, כהצהרתו, ולכן העדיף סיפורים אלה על אחרים.

הסיפורים מבוססים על מסורות שנאספו בארכיון הסיפור העממי הישראלי (מיסדו פרופ' ד.נו.) הנמצא באוניברסיטת חיפה.

אדיר כהן נזקק לנוסחים השונים השמורים בארכיון, הרחיב ועיבד את הסיפורים והגיש נוסח חדש שלפנינו.

ההצלה נעשית לעיתים ע"י הלך שמזדמן באורח בלתי-צפוי לעיר שצפויה לגזרה.

בסיפור: **הצלה בצחוק וזימע** — הציל בחוכמתו אלמוני "אותו יום הזדמן לעיר יהודי זר שאיש לא הכירהו".

כך גם ב"מתקני חומת גן-עדן": "באותו בוקר נכנס למלאח יהודי זקן ונמוך קומה" והציל האלמוני את הקהילה.

ב"נס האמבטיה": "ביום השני לתענית כשיצאו המתפללים היהודים מבית-הכנסת ראו יהודי יושב על המדרגות וסועד את לבו".

וב"כבודו מלא עולם" — נערה בת ארבע-עשרה הצילה את הקהילה".
עשרים הסיפורים בקובץ זה, נפוצים בסיפורי-עם אצל יהדות המזרח
ושלושה באירופה המזרחית.

פרופ' אדיר כהן עיבד את הסיפורים על-פי החומר המצוי בארכיון
הסיפור העממי. מותר להניח כי הפולקלור על נסים ועורמה נפוץ יותר בעדות
אלה ועל כן זאת התוצאה.

פרופ' אדיר כהן מבטיח שבכרך הבא, בסדרה זאת — שנושאו תלמוד
תורה, חכמה ודעת — הפרופורציה הפוכה וגם זאת על פי טיבם של המקורות
העממיים". יש לשער שמסורות בע"פ, המסתמכים בהרבה על דמות שאינה
מוכרת, "יהודי שאיש לא הכירהו" שצץ פתאום, מקבילה לאלהיו הנביא,
המופיע תמיד להציל יהודים בדרך הנס, דמות זאת נשתמרה בעדות המזרח,
ובפולקלור שבה, יותר מאשר בעדות אירופה.

האיורים בצבעים בסגנון שאגל מושכים את העין.
יש בספר איורים רבים, בשחור לבן, בקו דק מאוד שספק אם יעוררו
תשומת לב מפאת חוורונם. אילו הקוים היו בולטים יותר — היו אלה
מעוררים יותר את הקורא.

הספר ישמש חומר טוב וקריא לחבב על הילדים את הפולקלור היהודי.

עפיון גדול וצבעוני, כתבה: רות ירדני-כץ, איורים: משה לוין, הוצאת
ירון גולן, 1991, 72 עמ", לא מנוקד.

הספר הוא לקט של סיפורים קצרים, רובם רקעם בחו"ל: אנגליה, בלגיה,
סקוטלנד, נורבגיה, אמריקה.

הסופרת שזה ספרה החמישי, ממקדת את סיפורה בחוויות אישיות
שחווה בעצמה ובביוגרפיות. נאלברט אינשטיין ו"מי המשוגע הזה" שתולדות
חייהם שימשו רקע לסיפורה.

בספר שלפנינו נובילות הספוגים מתח ונקראים בנשימה אחת. כזהו
הסיפור "מתנה מוזרה", המפתיע, בסוף, בקשרים בין איתמר וג'רמי. מתח
מסוים נפרש בסיפור "הכסא", ואין אנו יודעים מדוע האם ציוותה להחזיר
את הכסף — החידה ניתנת לפתרה בדרכים שונות. הנושא הסמוי הוא
עתיקות, ובושא זה ממשיכה בסיפורה "הסוחר משוק הפשפשים" ו"קופסת
הבדולח".

מן הסיפורים שרקעם בארץ ישנם שניים הקשורים ב"פלילים", אבל יש
להם אופי חברתי ובמידת מה גם חינוכי נסתר.

הסיפורים קלים וגיבוריהם מובנים לקוראים. השפה קולחת מקלה על
הבנתם.

האיורים ברובם בסגנון קריקטוריסטי, בשחור לבן, מלוים נאמנה את התוכן, המונטז בעטיפה מרמז על האיורים בפנים. אנו רואים בה את הפריטים שעליהם יסוב הסיפור: השעון, הקופסה, הכסא, וגם את הדמויות: חנה של השוק, הדוד אטלס, השען, וכו'.

(1) מסע הרפתקאות בספר תמונות

(2) הפיל שמושחל לקוף של מחט

מאת מרים רות

(1) איפה אפי? ציר וכתב: מרטין הנדפורד, נוסח עברי: יהונתן נדב הוצאת שוקן, 1990.

אפי מטייל במקומות רוחשים בני אדם: שפת הים, נמל תעופה, תחנת רכבת, חניון ועוד. הוא שולח מכל מקום גלויה ל"מעריצי אפי". לכל תמונה המצוירת על דף כפול, מצורפת גלויה. הגלויות משמשות כתמליל הומוריסטי יחיד, כי העיקר: מעקב אחרי אפי. המשימה לא קלה אבל מעניינת מאוד. הרי גלויה אחת: הכתובת מצחיקה:

לכבוד מעריצי אפי / כאן — שם, בכל העולם. / שלומות לכל מעריצי אפי! הים היה נפלא היום, ראיתי ילדה אחת נועצת גביע-גלידה בפרצוף אחיה, גם מישהו בונה ארמון-חול ובתוכו אביר אמיתי בשריון פנטסטי!.

בכל תמונה מחפשים את אפי בין המוני אנשים. לא קל למצוא את אפי! העיניים תרות אחריו ובזמן החיפושים המבט תופס טיפוסים שונים, אירועים מעניינים ותקריות שכדאי להתעכב להכיר ולבדוק אותם.

אפי מוצג בעמוד הראשון — בתמונת יחיד. רצוי להכיר את צבעי לבושו ואת פרטי ציודו — כך יהיה יותר קל למצוא אותו. ועוד: בכל מקום שאפי מגיע אליו בטיולו הוא מאבד פריט מצידו. וגם את הפריט צריך לחפש ולמצוא. המבט עובר בין ההמון ונתקל באירועים ואנשים שמזדמנים מבלי שחיפשו אותם. גם הפגישות המקריות זוכות ב"ספורים".

הראיתי את הספר לילדים (גילאי 6—12) ליחידים או לזוגות. היו ילדים שסרקו את השטח בשיטתיות, אחרים — קמו ממקומם והתבוננו בתמונה השלימה וכך גילו את אשר חיפשו. הרי הערות אחדות שרשמתי מניהם:

— הספר הזה כמו סיפור של "שוטרים וגנבים". כמו שהוטרים מחפשים

את הגנבים — כך אני מחפש את אפי.

— תמונת האיצטדיון הכי מגניבה — גם אני הייתי רוצה לבקר בו.
 — (התבונן והתחיל לדווח בסגנון של שדר-ספורט בטלוויזיה).
 — ילדה אמרה, בזמן שהתבוננה בתמונה: "בלב הים": יש פה הרבה סיפורים! התחילה לספר ובסיפורה הגיעה ל"בת הים הקטנה" של אנדרסן.
 — גם אני מאבד דברים, כמו אפי: פעם מימיה, פעם כובע... ואמא כועסת.
 לילדי גן שבין אורחי נתתי משימות קלות: לחפש אוטו ירוק בולט בשטח או סירת מפרש וכו' כסימני דרך למציאת אפי... כי גם הם רצו לפגוש אותו.

הערך העיקרי של ספר התמונות היפה הזה, שנותן לילדים אתגר לחיפושים בתמונות מעניינות ויפות. המבטים: "מחפשים את המטמון". הילדים של היום מורגלים לחוויות חזותיות. סרטים מצויירים עוברים לנגד עיניהם בקצב מסחרר. בספר תמונות מתקדם כל ילד על פי הקצב האישי שלו. ספר תמונות מלמד להתבונן, "לקרוא" בתמונות ולהבין שהתמונות אינן אלימות. התמונות מספרות סיפורים מדובבים ומסקרנים. חיפושים אחרי אפי משפרים את כושר ההתבוננות בתמונות.
 בסוף הספר ימצאו הילדים הצעות נוספות לחפוש ואלה מזמינות להתבוננות נוספת ולחפוש מעניינים.
 ספר יפה ומעניין לאוהבי חידות ומבוכים, ספר ללא מלים ומכיל בחובו הרבה הרבה ספורים. מומלץ!

הפיל שמושחל לקוף של מחט

(2) "מי אמר שאי אפשר", מאת: משה אורן, צייר: מושיק לין, הוצאת "מסדה", 1990, לא ממוספר.

המלחמה המתמדת בין התביעות המציאותיות לבין סיפוק היצרים אופיינית לגיל הילדות. המאבק הזה יוצר חוסר איזון בינם לבין המבוגרים שידם על העליונה. ילדים רבים, שקשה להם לשאת את חולשתם מגייסים את דמיונם היוצר ומשנים את יחסי הכוחות בעזרת "מלווה דמיוני" שמוסיף להם בטחון וכוח. המלווה יכול להיות גדול וחזק, כמו פיל. הוא יכול להיות קטן ולעבור בקוף של מחט העיקר — שתמיד יהיה מוכן לפעול על פי הצרכים הנפשיים של הילד שברא אותו. המלווה הדמיוני ממלא משאלות נותן הרגשת יכולת שליטה עליו משמש כתוספת כוח במלחמה עם תביעות המציאות.
 יותם שבספורנו, מתווכח עם הוריו והוא קובע: "אין בעולם דבר כזה שאי-אפשר..." ופיל ניתן להשחיל בקוף של מחט. אם אבא טוען שזה הדבר

הבלתי אפשרי — יותם צריך להוכיח שזה ניתן לבצוע. אביזר ראשון שנחוץ לו: זה המחט שקל למצאה בין כלי התפירה של אמא. אבל איפה מוצאים פיל? בדמיונו של יותם הפיל כבר קיים והוא בודק את נוכחותו כשהוא מספר עליו למבוגרים.

הפיל של יותם מסוגל לאכול את הלחמניות "בביס אחד".

הפיל מסוגל לשתות את מי הבריכה "בשלוך אחד".

הפיל יכול לרחוץ את רצפת הגן "בשפריץ אחד".

המבוגרים אינם מבינים את ספוריו ואינם מגיבים על דבריו.

אבל הפיל כבר מתחיל לחיות בדמיונו של יותם.

התהוותו האיטית של הפיל נרמזת באיוריו הרגישים והיפים של מושיק לין: בתחילה — קיומו של הפיל רק נרמז — רואים ממנו רק חלקים בכתם חיוור-אפור. דמות הפיל משתכלל ומתחזק מעמוד לעמוד עד אשר הפיל הפלאי מופיע בכל הדרו מאחורי אקליפטוס עב-גזע.

יש פיל, יש מחט וגם חוט-תפירה אדום נמצא קשור סביב לגזע העץ... צריך לקשרו סביב לחדק. ומה יותר פשוט מלהוביל פיל בעזרת חוט, להקטינו ולהגדיל אותו על פי הצורך הרגעי: להקטין, כדי להוכיח לאבא שגם פיל ניתן להשחיל בקוף של מחט ולהגדילו כדי שישמור עליו ויישמע לפקודותיו. יותם כבר יכול לישון בשקט, כי קצה אחד של החוט סביב לחדק שכ פילו והקצה השני של החוט תפוס חזק בין אצבעותיו... רק ימשוך את החוט או יתירו הפיל תמיד מוכן לשרותו ולהגנתו.

הספר מעוצב יפה מאוד: התאמת התמליל והאיורים מושלם. חלוקת התמליל ליחידות קצרות מאפשרת מרחבים לבנים על העמודים שמבליטים את המעט המודפס ומרכזים את המבט על האיורים המלווים בנאמנות את עלילת הסיפור. ספר מומלץ!

ספרים הם ידידים

מאת רות גפן-דותן

לקום מחדש, כתבה: דורית אורגד, ציורים: אבי כץ, הוצאת דומינו, 1990, 166 עמ', לא מנוקד.

סיפור מופלא של נחרצות, תעוזה, נאמנות, תושיה גבורת נפש, דבקות במטרה ואהבה, שתחילתה בריחתם של שני נערים יהודים (גבורי הספר) מאושוויץ, כאשר מטרתם האחת היא (וזה היא המחזיקה אותם בחיים) ל"ספר לעולם מה היא האמת על אושוויץ ומכונת ההשמדה שבו". בספור — הצטרפות לפרטיזנים, חזרה לפולין, מפגש עם שליחי ארץ-ישראל שרות "בבריתה" ועלייה לארץ, תוך כדי השתקמות אישית ואהבה לנערות ששרדו אף הן מהתופת ההיא.

ספר, שהוא לא רק מספר סיפור מזעזע ומרתק, כאחד, אלא אף סיפור "שורשים" שבעקיפין "מסביר ומנמק" — כי הציונות וארץ-ישראל דאז, ישראל של היום, הינה יותר מהתשובה האחת לעמנו.

"לקום מחדש" — הוא לא רק "עוד ספר אחד" על השואה וגיבוריה האלמוניים, אלא גם ספר על כוחה של אמונה בחיים ובאדם, סיפור על חברות ודיעות, על אהבת אמת שבין אדם לאדם, ערכים שהאימה והזוועה לא יכלו להם ואף חיזקו אותם.

על כתיבתה הרהוטה והבהירה ויכלתה הספרותית של דורית אורגד אין כל צורך להרחיב — היא מוכרת לנו מספריה הרבים, הקודמים. בספר זה (כבקודמיו) היא שבה ומפתיעה אותנו ביכולתה "לתפוס את השור בקרניו" ולחדור אל לב לבו של הנושא שלפניה ולהעלותו בכל עמקותו וחשיפתו — גם כשהדברים קשים וכואבים.

גיבוריה, גם בסיפורנו, כבאחרים, אינם אלא "בשר ודם" — שיש להם חולשות אנושיות מאוד — ובזאת גדולתם.

ספר שיש לעשות כל שנוכל, כדי לעודד את החבריא לקראו.

הדוּבָה המרקדת, כתב: פיטר דיקנסון, צייר: דוד סמי, תרגום: נורית גולן, הוצאת זמורה-ביתן, (ספרית "מרגנית").

סיפור הרפתקאות, (מסמרות שער!) נאמנות, הישרדות, הקרבה-עצמית ואהבה על רקע המאה השישית לספירה, ולפלישת עמי המזרח (הונים וסלבים). ימי מלכותו של יוסטינינוס הביזנטי, הויכוח הגדול שבין הנוצרים המונופיסטים והאורתודוקסים-עידן, שבסופו של תהליך עקוב מדם, הנצו בו ניצני המדינות הארופיות של עידננו. ככל שהרקע, לכאורה, רחוק וזר לקורא הישראלי, הרי הסיפור עצמו — מרתק, לא רק כ"רומן היסטורי" אלא בהיותו מיוחד במערכת היחסים הנוצרת בו — ובאהבה המנצחת כלו כדרך "מרגנית" — הספר מנוקד (יש ילדים בני 10 + "המתעצבנים" מעובדא זו, ונוח לקריאה. גם לשון התרגום תיקנית בהירה, וקולחת. יאהבו אותו קוראים "רומנטיקאים" ואוהב רומנים היסטוריים.

ממי אתה מפחד דב? כתב: סם ש. רקובר, איורים: אבנר גלילי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשנ"א 1991.

הספר אינו מנוקד, בן 142 עמ' השזורים באיורי רישום בשחור-לבן. הספר יצר בי, כקוראת, גישה דו-כיוונית. מחד גיסא — הסיפור מעניין והוא סיפור קשה, של נער מתבגר הנפגש באלומות, פחדים וחרדות בעולם נבון ומבולבל. סיפור על נער (כתה ז') שתחילתו נוסח "מחניים" (פרנץ מולנר) — דרך מפגשים עם עולם הפשע על כל אכזריות, עם ראשית היכרות בנושא מין וחברות, מלווה ברגשות אשם וכמעט אי יכולת היחלצות מתוך מעגל זה. וכך עד לסיומו, שאינו "סוף" שבו אנו בטוחים כי גיבורנו יצא לדרך להתבגרות — התבגרות — הבנה והשלמה עם עובדות החיים ועם ערכיה של החברה.

מאידך גיסא — לא הסתדרתי עם הלשון המחוּספסת, עד כדי היותה בוטה, תיאורית עד פרטי-פרטים (כולל אברי המין, הגבריים והנשיים כאחד) לא מצאו חן בעיני ביטויים אלימים, שאישית אינם נראים לי, ושהם, כידוע בוויכוח, שטרים יושב, עד מה צריכה הלשון הסיפורית להיות "עתונאית" עד פרטי הפרטים, מבלי להשאיר לקורא פתח של בניית "תמונת מוחין" תיאורית — דמיונית — מחשבת משל עצמו.

כקוראת, מבוגרת, חשתי כל עת הקריאה, בפסיכולוג (המחבר) הנושף בעטו.

מעניין איך יגיבו עליו בני ובנות המצווה (שה, נראה לי הגיל המתאים לספר).

לאהוב את נינה, כתבה: דורית אורגד, ציורים: אהרן שבו, הוצאת ספרית "מעריב" (קריאה ראשונה), תשנ"א 1991.

בספרנו 64 עמודים, ארבעה סיפורים, (שעל שם הראשון בהם, והוא סיפור על ילדה עולה, שם הספר).

המשותף בין הסיפורים — סיפורם של ילדים ייחודיים ושונים:

"לאהוב את נינה" — הנו סיפור קליטתה הקשה של נינה.

"גם אהוד ברצים" — הוא סיפור מאבקו של ילד עיוור.

"גג התפוזנים" — הוא אינטרמצו על... עטלף.

"שבועות אצל יפת" — הוא מפגש בין ילדה חילונית לילד תימני וסבו, שומרי מסורת.

הסיפורים, כדרכה של דורית אורגד, קולחים. הדמויות מאופיינות בעיקר באמצעות ביטויין ופעילותן.

בקצרה, ספר מומלץ לקריאה — ולשיחה (בעקבות הקריאה, כמובן).

(1) מר אלפא, גברת ביתא, (2) בית אלפא — ביתא, (3) משפחת אלפא — ביתא, כתבה: רימונה די-נור, ציירה: טלי קריבולט, ס. מעריב 1989.

הספרונים — ראו אור לפני כשנה, אך זה עתה הגיעו לידינו. שלושתם (כל אחד בן כ-40 עמוד כל אחד) בפורמט רבועי (20=20) כרוכים, מאוירים בקו מחויך.

הסדרה הינה סיפורן של אותיות הא"ב (מאנשות) ההופכות למלים, מהן יומיומיות ומהן נרדפות וקשות יותר. תוך כדי ליוויים של אלפא וביתא (שלכל אחד מהם אותיותיו שלו מא'—כ' ומ"ל' עד ת') ועוד... ועוד...

לפנינו ספר לוואי להעשרת הלשון ולמשחק מהנה ומועיל כאחד. עוד אחד מהספרים המחבבים את השפה ומאששים את האימרה "עברית שפה יפה".

לסידרה מצורפות אותיות הא'—ב' מפלסטיק קשית, המוסיפות מימד "תעסוקתי" לילדים על סף-קריאה ובראשיתה.

טוב מאד, וכדאי, למשחק בין-משפחתי (או קבוצתי) וגם כעזר ל"שבץ-נא" ולהוראת עברית לילדי עולים.

כדאי להחזיק את הסידרה גם ב"תלתונים", מועדונים, מועדוניות ו... גם בספריה!!!

לפנינו איפוא סדרה מהנה ומועילה כאחד ולעיסוק שבין ילדים (קוראים) לבין עצמם ובין מבוגר — לילד הן בתחום המשפחה והן בתחום החינוך.

1) **ספר הפעילות הראשון שלי**, 2) **ספר הטבע הראשון שלי**, 3) **ספר הבישול הראשון שלי**.

שלושתם נכתבו בידי אנג'לה ויקס, תרגום: שרה ריפין, הוצאת דניאלה דינור, ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

שלושת הספרים הם, בעצם מדריך מאויר בגודל אלבומים, **שכדאי וראוי**, כי יהיו בכל ספריה, מרכז-למידה בבית"ס ומוקדי הפעילות החינוכית המשלימה. (גם בבית — אם הילדים מגלים עניין בפעילויות מעין אלה).

הספרים, כל אחד לחוד ושלושתם ביחד, הנם ספרי פעילות ליחיד ולקבוצה.

לשון ההסבר במלל ואיור — פשוטה, קלה ומדויקת.

"ספר הפעילות" — הנו מדריך מגוון למלאכות נוי וקישוט שונות. (מהקל — כגון "קישוטי ביצים" ועד לקשה יותר: לקדרות מניר (אפילו להדרכה בעטיפת מתנות).

ספר הטבע: פותח בפני חובב הטבע הצעיר דרכים לפעילותו. מדריך ברכישת ערכה מתאימה. תיבות תצוגה וכו'. עיסוק בצומח ובחי וסימום כללי התנהגות בטבע.

ספר הבישול: הוראת מוסברות וברורות מאד להכנת מגדנות, לחמניות ייחודיות, עוגיות ומיני מעדנים נוספים. לכל מתכון הוראות מיוחדות כאשר לכלי האפיה והבישול השונים וכן הוראות לכל הכרוך ל"מטבח מאפיה" — מגדניה".

כאמור, הסדרה מאירת עינים בצילומיה (איוריה) וברורה בהסבריה. לכל אוהבי העיסוקים הנ"ל (כל אחד לחוד וכולם ביחד) לגיל **השלב המתקדם** בקריאה. (סוף כתה ב' ג').

וכדאי, לפחות בהתחלת העיסוק לוודא כי הילד, אכן, מבין ויודע מה ואיך עליו לעשות.

מתנה נאה — למתלבטים "מה להביא?" ... (ובתנאי, כמובן, שבטוחים כי מקבל המתנה, אכן, אוהב לעסוק בפעילות המוצעת).

למה ספר כזה איננו על המדף בספריה לנוער?

מאת צפריה גר

מדפי הספריה לנוער, בספריה הציבורית, עמוסים לעייפה בספרי הרפתקאות ובסיפורי חבורה. ספרים שמתאימים לקריאה חפזה, בין תוכנית טלביזיה אחת לשניה.

כשהייתי נערה, לא היו עדיין בספריה מדפים מיוחדים לכל גיל וגיל. הייתי מטפסת על הסולם בספריה העירונית ולוקחת לי ספר שהספרן הזקן — כהן, המליץ לי עליו. היו אז מעט מאוד ספרי מקור לגיל ההתבגרות והיו די הרבה ספרים טובים בתרגום, אלא שהספרים האלה כווננו בדרך כלל למבוגרים, אבל הספרן הזקן, שהכיר כל ילד, החליט שיתיר לי לקרוא ספרים כמו "האדם הצוחק" של הוגו, או "בין שתי ערים" או "המכשפה מפריס". אני זוכרת שהקריאה החלה לתפוס מקום חשוב בחיי. באותה עת התמכרתי לקריאה בכל חושיי וכל ביקור בספריה היה צעד נוסף לתוך עולם מסקרן וקסום, "עולם המבוגרים".

אני אוספת ספרים נלהבת עד היום, ובמסעות ה"רכש" שלי אני נתקלת עדיין בספרים נפלאים, שמעוררים אצלי את הרגש ואת המחשבה. ספרים "חכמים" שאי-אפשר לבלוע אותם בין תוכנית טלביזיה אחת לשניה. ספרים שאני "גומעת" לאט לאט וטועמת אותם כיין המשומר ומתמלאת בצער כשאני מגלה שהספר עומד להסתים. לפעמים אני עוזבת את הספר באמצע, כדי להשאיר עוד כמה שעות באווירה של הספר ולחשוב, ולחזור ולחשוב, על כל מה שטמון בו.

כמובן שאני מתמרמרת על זה שספרים כאלה אינם בהישג ידם של "המתבגרים", שזה, כידוע, הזמן לעורר את הרגש והמחשבה! יש לי רשימה ארוכה של ספרים כאלה שהיו משבחים את המבחר הדל והרדוד הנמצא על המדפים האלה. למשל, הנערה מים סרטוגה, פיטר בניצלי; היכלי ירק הדסון, הטריולוגיה של ג'ין אואל; שבט דובי המערות, עמק

הסוסים, צידי הממותות. ג'ן-שן פרישווין, והספר שקראתי לאחרונה, צלופחי הזהב של אוטה פאוול.

ארשה לעצמי לערוך לכם היכרות עם הספר צלופחי הזהב, לוטה פאוול, זמורה ביתן בתרגומה המשובח של רות בונדי, מצ'כית.

הספר הוא אוסף של סיפורים קצרים. אוטה פאוול התפרסם בחייו ככתב ספורט ורק מאוחר יותר החל לכתוב סיפורים קצרים. האוסף הקצר שלפנינו מכיל כמעט את כל מה שכתב וזה כל מה שנשאר אחריו. לוטה פאוול התאבד בגיל 43.

כשגמרתי את הספר התאבלתי על הסופר, כי סיפוריו יוצאים מהכלל. אני מצאתי את עצמי ב"חיק הטבע" שוחה עם צלופחים חמקמקים ועם זאבי מים שחורים ודגה דגי רקק לפתיון. צועדת עם לוטה פאוול לאורך הנהרות ברפובליקה הצ'כית השלווה, וטועמת מאכלי דגים שהוכנו באלף צורות. הגעתי עם אבא פופר, לפינות חשוכות וסודיות שרק הדגים והדייגים יודעים עליהן...

אבא פופר — (המשפחה שינתה את שמה לפאוול, לאחר המלחמה השניה, כי לשם פופר היה צליל גרמני, שעורר דחייה אצל הצ'כים! — פאוול היה יהודי, אלוף העולם במכירת פריגיידרים ושואבי אבק. נשוי להרמינה הנוצרית, שסבלה באהבה את כל שגיונותיו של בעלה היהודי. אבא פופר שטיפח כל חייו חלום של עושר, והיה מקפץ תמיד בין "מכירה טובה" ל"דייג מוצלח" במימי הנהר.

איש שמח! אב שמלמד את בניו לחלק איתו את תענוגות הדייג. אב שמלמד את ילדיו לקבל בחיך, את האכזבות שהדגים מאכזבים מידי פעם, את הדייג החרוץ. כך באוירה של שמחה ופעילות תוססת, אנחנו מוצאים את עצמנו גולשים לפתע אל התקופה של הכיבוש הנאצי. משפחת פופר חובבת הדייג, הופכת להיות נרדפת וניצודה.

סיפוריו של פאוול הבן מלווים אותנו גם אל השיבה לחיים נורמליים (וכביכול), לאחר המלחמה. יש בסיפורים האלה שילוב מופלא של דמיון מציאות ואהבת-חיים מסעירה. לנו, כיהודים בארץ, חשוב מאוד לגלות טפח זה של חיי יהודים, או "חצי יהודים" בצ'כיה, בימי מלחמה ושלוש. אז למה ספר כזה איננו על המדפים בספריית הנוער?

אמא, ספרי לי...

מאת שלומית רוזינר

בסדרת "גורים" (ספרי קריאה לכתות היסוד) של הוצאת הקבוץ-המאוחד, ראה זה לא כבר אור ספר שהוא חריג ויוצא דופן, הן במראהו והן בתוכנו. עוד לפני שעומדים על מהותו של הספר, יש בעיצוב העטיפה שלו כדי לעורר סקרנות ותמיהה: על רקע שחור מצויירת בתוך עיגול ציפור שחורה שכנפיה פרושות. עיין נוסף יגלה שהציפור כלואה.

במפגש של סדנא לכתובה ודרמה יצירתית, בה לוקחים חלק תלמידי כתות ב', ג' ו-ד', הצגתי את הספר הזה. אוה ארבן — אמא ספרי לי, את היית שם... — כתוב בלבן על גבי השחור. "על מה, לדעתכם מסופר בספר הזה?" שאלתי את הילדים.

"על ציפורים!" הריעו הקטנים שבחבורה.

"על ציפור שאמא שלה חזרה מארץ החלומות", הפליג דני על כנפי הדמיון, והיא אומרת לה: 'ספרי לי איך שם, בארץ החלומות; את היית שם'". למרות שבממלכת החלום ישנם גם סייטי לילה, מקובל, בדרך כלל, כמדומני, לצבוע את החלום בצבעים בהירים ועליזים. מעניין היה להיווכח, שגם צבע שחור עורר אצל ילד קטן אסוציאציה של חלום, משום ה-לילה, חושך... כנראה.

"ראיתם כבר הרבה ספרים שחורים?" הוספתי לשאול.

יאל ראווי הציגו לעיני-כל את הספרים אשר החליפו זה עתה בספרייה, האחד כתום היה והשני — בתכלת.

"אני יודע!" הכריז פתאום רענן (מכתה ד'), "זהו ספר על השואה!".

פתחתי את הספר באופן מקרי וקראתי בקול את הקטע הפותח ב"קשה להאמין שהגהינום הזה היא המציאות שבה אנו חיים"; קטע קשה ומעזעז, הנותן בצמצום ובריכוז תמונת-אימים מאושוויץ.

ספר על אושוויץ לכיתות היסוד; או, מהו העושה ספר עדות על השואה, לספר לתלמידי כתות ג' ו-ד? — "האופטימיות שבו", אומרת יונה טפר, (עורכת מדור ספרי הילדים בהוצאת הקבוץ המאוחד), ומתכוונת להצלחתה של הנערה

(המחברת) ע"י איכר צ'כי; להרגשה המלווה את הקורא, שהטוב — לגבי המספרת — ניצח לבסוף.

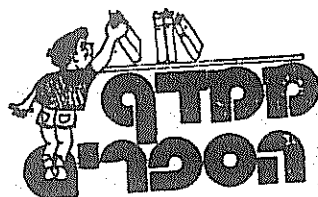
זאת ועוד. כל צורת ההשחה של סיפור הזכרונות הזה, נתונה במיוחד לילדים: בדרך עניינית, קולחת, קריאה ומעניינת, שיש בה טוב, ויש רע, ורע מאוד ובכל זאת שוב טוב.

גם אם לא ידענו את נסיבות כתיבת הסיפור והיינו מתעלמים משמן, אי אפשר שלא לחוש בזמן הקריאה, שזהו סיפורה של אמא לילדים, כפי שנאמר על גב הספר: "המספרת לא התיימרה להגיש לקורא תעודה היסטורית. אלה קטעי זכרונות מימי ילדותה והתבגרותה. הסיפור הובא לדפוס, עד כמה שניתן הדבר, באותו אופן שסופר לראשונה לילדים — בנשימה אחת".

לפני שנים הופיע ספר זה כתוברת וביוזמתה ותיווכה של הציירת מיכל אפרת (העורכת הגרפית של הספר) אשר גם היא "היתה שם" — יצא עתה כספר ערוך, מסוגנן ומעוצב בטוב-טעם, הורים ומחנכים, שיש להם יחס לנושא השואה, מתלבטים לא פעם בשאלה — איך להציג אותו, איך לקרב אליו את הילדים, איך להביאו למודעות שלהם כדי שלא יאבד ויישכח ואיך לעשות זאת כך — שיקבלו מושג, שתהיה תודעה, אולם, עד כמה שאפשר, עדיין ללא הפציעה הנפשית הכרוכה בקריאת ספרי שואה, שגם מבוגרים בקושי עומדים בה.

הספר הזה נותן לנו את התשובה.

ומעידה על כתיבתו המחברת, אוה ארבן: "באחד מימי הזכרון לשואה ולגבורה ביקשה אותי המורה של בני לספר לילדים מזכרונותי על אותה תקופה... חשבתי שלא אוכל להיענות לבקשתה, שיהיה זה למעלה מכוחי, אך לאחר ההרהור נוסף ידעתי, שחובה לספר לדורות הבאים את אשר אירע באותם ימים... רציתי לתאר מאורעות ותוויות המשקפים את השיגרה, השמחות, הפחדים והתקוות, שהיו מנת חלקנו... סיפרתי למען אלה שאינם יכולים לדבר, ואומנם, פרקי זכרונות אלה, על החיים בצל המוות, הם סיפור פרטי המשמש פה לרבים.

לכיתות הנמוכות

בספר סיפורים על חיות בגן החיות: התנהגותם בתנאי שבי וכמיהתם לחופש והטיפול בהם ע"י עובדי גן-החיות; איך מטפלים בציפורני נמר טורף, איך נרקמת ידידות בין רופאה ועגור ומה יחסו של היען ג'וני לאפרוח. העלילה מעניינת מאוד ואפשר ללמוד מהם על בעלי-חיים והטיפול בהם. אך הכתיבה מסורבלת, המשפטים ארוכים ותיאוריים מדי. והדבר יקשה על הקורא הצעיר.

ספריי-חיות, כתבה:
אלה ריו'נסקי-בירמן,
צייר: דרור גוטליב,
הוצ' מסדה / שעת
קריאה, 1990, 40
עמ', מנוקד.

ספר משעשע אודות בן-יענה — פיאט — הפוגש שתי ילדות עם הוריהן בדרכן ליום הולדתה של סבתא. נורית זרחי מאנישה את היען גבה הקומה וזה נעלב, אוכל את מתנת יום ההולדת, יושב בכיתה בין הילדים. היחסים המיוחדים והנעימים האלה, בין פיאט למשפחתו החדשה, מסתיימים במפתיע.

קוראים לי פיאט,
כתבה: נורית זרחי,
צייר: אבנר כץ,
מסדה / שעת קריאה,
1990, 41 עמ', מנוקד.

ציוריו של אבנר כץ מלווים, בירוק-לבן עדינים, את הטקסט המלבב.

שתי אגדות ידועות מסופרות מחדש ומעובדות לילדים קטנים. השועל הערום, באגדה הראשונה, בולע את הלבובה ומשאיר את הילדים הקטנים רעבים כשהיו. והארנב הקטן והנחמד מצליח להכשיל את תכניתן של החיות החזקות לשלוט בעולם — באגדה השניה. כל זאת מעובד במשפטים קצרים וברורים בליווי ציורים מתאימים.

איזה סוף! הוצאה
מחודשת:
נויגרטן, צייר: רוני
יצחקי, מסדה / שלום
קריאה, 1990, 40
עמ', מנוקד.

בספר ארבעה סיפורים לילדים קטנים העוסקים בבעיותיהם: איך הבובות מסתדרות אחת עם השניה, האם כדאי לספר את הצמות היפות והארוכות? מדוע שי בוכה? — הסיפורים

קופסה קשורה בסרט,
כתבה: נירה הראל,
ציירה: הילה חבקין,

מסדה / שעת קריאה, כתובים בקלות ובחן ובכל אחד מהם מסתתר גם פתרון חינוכי מסדה, 40 עמ', מנוקד. סמוי.

הספר טוב לקריאה עצמית לתלמידים צעירים וכמו כן טוב לקריאה בפניהם.

שלום כוכב הערב, הוצאה מחודשת של השירים לפעוטות מאת רפאל ספורטה. כתב: רפאל ספורטה, שירים קצרים בחריזה קלה מהווי חייהם של הקטנטנים: ברז, ברז, תן לי מים, התגלגלתי ונפלתי, די לבכות — הפכו צייר: גוטמן, מסדה, למפולריות של השירה לפעוטות, כל אלה בליווי איוריו של מסדה, 32 עמ', מנוקד. נחום גוטמן ובהוצאה יפיה — הופכים את הספר למהנה וראוי שיכיר אותו כל פעוט!

איפה אלעד, כתבה: הילדים צעירים ביותר. הכלבלב פתי הלך לחפש את אלעד לאה נאור, ציירה: הקטן בסביבתו הקרובה: אצל הסבתא, במכולת, בגינת הנה אדלן מסדה / המשחקים ובגן הילדים. הסיפור כתוב במשפטים קצרים, בהירים, חביבים ומותחים... שלום קריאה, 1989, 41 עמ', מנוקד.

העלילה פשוטה ונעימה והקריאה בה קלה. אך ספק אם ילדים היודעים כבר לקרוא (כתות א"ב) ימצאו עניין בעלילה, היא טובה ומעניינת לילדים בני 3—4 ולכן הספר מיועד: לקריאה בפני גילאים אלה.

סיפורי התורה, עיבוד: עטרה אופק, עיבוד: עטרה אופק, ציורים: ניקודה, זינגר, הוצ' ידיעות אחרונות, 1990, 120 עמ', מנוקד. עיבוד של סיפורי תורה. על העטיפה כתוב: "הסיפורים מובאים במלואם מבלי לגרוע מעלילת הדברים ומבלי להוסיף הסברים כלשהם, ולשונם נצמדת, במידת האפשר, לשפת המקום. עם זאת עובדה לשון הסיפורים לנוסח קל יותר, שיקרבם לילד הישראלי...". על עיבוד התורה יש ויכוח נושן. אמנם אין כאן פילפולים, אך דברי התורה ניתנים בלשון הדיבור היומיומי, עם שבוץ חלקי פסוקים. הוצא כליל ו' ההיפוך, והדבר צורם לאוזן האמונה על סגנון התורה. יש כמה וכמה שיבושי לשון — מתוך רצון לעשותה "קלה". חמור בעיני להגיש ספר כזה לגיל 8—10, ילדים המסוגלים להבין לשון "קשה" יותר. אך גם לגן חובה זה מיותר. מוטב לצטט לילדים כמה פסוקים כלשונם ולהסבירם ומאשר לסדר פסוקים ולהגישם בלשון חולין. האיורים גדולים והילד "יכיר" את אבותיו כפי שדמיינה הציירת.

הכל קרה בגלל בולי,
כתבה: לאה נאור,
ציורים: כרמי גל,
מסדה / עוד שעת
קריאה, 1990, 121
עמ', מנוקד.

כלבה קטנה ואסופית, בולי, משפיעה על חיי שתי משפחות
הגרות בשכנות. הכלבה הפצועה נמצאה ע"י רחלי ואריה, והיא
מובלת אל רופא החיות לשם טיפול. וכך נוצרה ההיכרות בין
הילדים ואח"כ בין המבוגרים. לאה נאור מגישה סיפור ילדים
רגיש, נעים ואמיתי. יחסים בין ילדים בשכונה ובביה"ס,
רגשות ראשוניים של רחלי לבן הגדול ממנה בשנה אחת, ובעיות
משפחתיות רבות.

הסופרת מעלה ברגישות ובזהירות את השונות; הכאבים,
החששות וההתמיהות מועלים בעדינות של הומור. והסוף נראה
אופטימי. ניתן להיעזר בספר גם לפתרון בעיות משפחתיות
וחברתיות.

לכיתות הבינוניות

ילדה רעה, כתבה:
יעל פישבין, ציורים:
דני קרמן, ספרית
פועלים (סדרת
נעורים), 1990, 86
עמ', לא מנוקד.

סיפורים מחייה של ילדה שובבה ועצמאית, אשר איננה
מקבלת מרות הוריה ומוריה וגדלה בכפר קטן בין פרדסים
ובעלי-חיים. הסיפורים, המבוססים על אירועים מימי ילדותה
של המחברת, עוצבים ברובם הגדול. יש אמנם מעשי שובבות
וקונדסות, אך תגובות ההורים, ובעיקר האב, קשות ומכאיבות
גם לקורא. ביטוי אמיתי וכן של המחברת תורם לאווירה
הקשה של הספר, שאמור להיות פרקי ילדות מאושרים, אך
לא כל ילדות היא מאושרת.

שני הבתים של יוני,
כתבה: מיכל ברקאי,
צייר: יוסי וייס,
"נוצה וקשת", 1990,
48 עמ'.

בספר מועלית בעיית הילד שהוריו מתגרשים. מגמה
פסיכולוגיסטית מובהקת ומכוונת. עלילה פשוטה, אך דלה
מאוד. הורי יונתן (יוני) מתגרשים. בתחילה הוא סובל מהריב
ואח"כ מהפירוד.
יוני גר אצל אמא. מבקר אצל אבא, יש לו "שני בתים"
ופינוקים. כאשר לאמו יש חבר חדש הוא מתנגד שיתפוס את
מקום אביו, עד שמתברר שגם לאביו יש חברה, וכל אחד
מהם מאושר, ואז — גם הוא מאושר והכל מסתדר! סיום
מלאכותי מאולץ, לא אמיתי ולא אמנותי.

גילי אוהבת את
סבתא, כתבה: נגה
מרון, ציירה: מירה

אהבת נכדה לסבתא וצערה הרב עם פטירתה. גילי קשורה
לסבתה מקטנות. כאשר חלתה סבתה, חששה גילי שתמות,
ומאז התבוננה בה וראתה כיצד היא מזדקנת ונחלשת, היא

ויינשטיין, נעם, 1991,
30 עמ', מנוקד.

מפקידה בידי גיל מחברת עם סיפורי זכרונותיה. המחברת
ניסתה לחקות את "אני וסבתה הבאה בימים" ללא הצלחה.
גם כאן רוצה גילי לפרום את הסוודר שסבתה סורגת ולא
לאפשר לה לגמור את הסיפור. וכך לעכב את המוות, החיקוי
בולט. ואעפ"י כן מודגשת האהבה ההדדית בין הזקנה ונכדתה.

לכיתות הגבוהות

שער עלייה, כתבה:
אירית קופר, ציורים
ועטיפה: רותי חנני,
"עם-עובד", דן חסכו,
1990, 218 עמ', לא
מנוקד.

אורית-אירקה היא נערה בת 16 פליטת שואה, שעולה לארץ
עם קבוצת נערים יהודים מפולניה, בשלהי תקופת המנדט
כולם ידועי סבל. ינקה היה פרטיזן, אורית ניצלה בזכות
שהותה במנזר, הם מגיעים לקיבוץ בצפון, ואורית קופר
מתארת את חבלי הקליטה וההסתגלות. חברי הקיבוץ
משתדלים מאוד לקבל ולקלוט את הצעירים המרדנים —
והדרך רצופה קשיים.

ישנן גם טעויות בחינוך — כמו להשפיע על הנערים והנערות
להחליף את שמם כחלק מהפיכתם ל"צברים". המחנכים לא
היבאו בחשבון שהשם הוא כל מה שנותר להם, מהעבר. גם
בביה"ס הם נתקלים בקשיים. קשה להכריח "בוגרי" שואה
— ללמוד בבית ספר כילדים רגילים ועיקר הקושי בכך שקשה
להם להתמודד עם טענת הישראלים המאשימים את יהדות
מזרח אירופה ומערבה שלא התמרדו. "עם שלם הלך כצאן
לטבח".

לחישת
רועמת
(סיפורו של הרב
קוק), כתב: רויאל
ממט, עטיפה: יוני בן
שלום, יד-בן-צבי / עם-
עובד, סדרה:
ראשונים בארץ,
1990, 140 עמ', לא
מנוקד.

חייו ודמותו של הרב קוק מיום עלייתו לארץ-ישראל, ב-1903,
והתמנותו לרבה של יפו והמושבות, ועד מותו, או — כרבה
של ירושלים ורב ראשי לא"י, ביג' באלול תרצ"ה. המחבר,
מעריצו של הרב קוק, מספר על פעליו למען היישוב, אהבתו
לחלוצים בוני היישוב על אף היותם "חופשיים", ומסירותו
למען השכנת שלום בין מחנה החילוניים ומחנה החרדים
הקיצוניים.

הספר מצייר דמות של ענק רוחני, בעל לב חם ואוהב
ישראל, בעל ראייה לאומית רחבה. מרשימים במיוחד הפרקים
על מלחמתו בבריטים על זכותנו על הכותל, גבורתו ואומץ
לבו במאורעות תרפ"ט, ומלחמתו לזיכוי של סטבסקי אחרי

רצח ארלוזורוב, חבל שתחילתו של הספר כבדה ומשעממת ומצויים בה יותר מדי דרשות ודברי הגות, שיכבידו על הקורא הצעיר. דבר זה תוקן בהמשך והקריאה מרתקת.

אלפסי פינת יד"ק, יעל מדיני (לבית שרת) מספרת על ילדותה בירושלים, סיפורי כתבה: יעל מדיני, משפחה אוהבת, ממוזגת עם סיפורי היישוב לפני קום המדינה. צייר: שמואל בונים, בעיות בבית-הספר, עם חברים, משובות נעורים — בצד הדי ספרית פועלים / הימים ההם כתובים בחן, בחום ובאהבה. אחד מאותם ספרי סדרת נעורים, 1990, זכרונות היפים לקריאה לנוער ולמבוגרים כאחד. 120 עמ', לא מנוקד.

משוט בעולמנו

במכללה, מחקר עיון ויצירה, הוצאת המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים תשנ"א, חוברת מס' 2, העורך: אהרן שי, (פורמט 21-13 ס"מ). בקובץ 7 מאמרים שכולם נוגעים בעניינים עיוניים ומתודיים שהמכללה עוסקת בהם.

ד"ר אליס זלצברג וברכה וויינגרוד — רכישת מיומנויות הקריאה. ד"ר אורה גרבלסקי — נוגעת ב: כיצד אנאלפבתיים מתמודדים עם בעיות של ליטראטיות.

חיה סקלס — מטפלת בנושא מיומנויות מוסיקליות. רינה בירן — מביאה מאמר על שילוב מחשב בהוראת ילדים מפגרים. פרופ' יוסף שלהב — דן ב"השפעה דתית על מרחב תרבותי, החרדיות בירושלים.

יהונתן עלון — על מדרג של מכוונות. מוחמד חוראני — החזרה בתשובה בקרב ערביי ישראל המוסלמים. תלמידי המכללה ואנשי חנוך, כל אחד בהתאם להתעניינותו, ימצאו עניין בחומר המוגש.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

JUNE 1991, Vol. XVIII No. 4 (68)

Deborah Haneviah Str.

Lev-Ram Bldg.

Jerusalem, Israel

ISBN 0334—276

Editor: G. BERGSON

C O N T E N T S

STUDY AND RESEARCH

Language as a Creative Tool

on the Books by Miriam Roth Dr. Tzvia Walden 3

You are an Ass Gershon Bergson 14

Andersen "Only" an Author

of Children's Literature Menachem Regev 23

A Comparison between the Historical

Romance and Non-Fiction Documentation Dr. Miri Baruch 31

These are Persians and these are Russians Dr. Lea Hovav 35

Petrels by Shlomo Harel Shulamit Eitan 39

METHODOLOGY

On Creative Writing during "The Year of Language" . . Herzlia Raz 41

REVIEW

At First Blance G.B. 44

A Voyage of Adventure in a Picture Book. Miriam Roth 46

Books are Friends Ruth Geffen-Doton 49

Why is this Book Not on the Library Shelf Zafrira Ger 53

Tell me a Story Mother Shlomit Rosiner 55

FROM THE BOOKSHELF 57

English Contents 62

Hebrew Contents 63

ה ת ו כ ן

- הלשון כחומר ביד היוצרת,
 על ספרה של מרים רות — ד"ר צביה ולדן 3
 אתה חמור — גרשון ברגסון 14
 אנדרסן "רק סופר ילדים" — מנחם רגב. 23
 בין רומן היסטורי לסיפור דוקומנטרי — ד"ר מירי ברוך 31
 זה פרסים וזה רוסים — ד"ר לאה חובב. 35
 דיוקנו של נער כ"ספיח" מודרני — שולה איתן 39

מתודה

- על עבודה יצירתית בשנת הלשון — הרצליה רז. 41

ביקורת

- במבט ראשון: הצלה בארץ גזירה, עפיפון גדול וצבעוני — ג. ברגסון. 44
 מסע הרפתקאות בספר תמונות,
 הפיל שמושחל לקוף של מחט — מרים רות 46
 מתוך ספרים הם ידידים — רות גפן-דותן 49
 למה ספר כזה אינו על המדף בספריה לנוער — צפריה גר 53
 אמא ספרי לי — שלומית רוזינר 55

- ממדף הספרים. 57

- תוכן באנגלית. 62
 תוכן בעברית, המשתתפים בחוברת. 63

המשתתפים בחוברת

שולמית איתן — סופרת, מרצה. גרשון ברגסון — חוקר ספרות ילדים, משרד החינוך והתרבות. ד"ר מרים ברוך — מרצה לספרות ילדים, האוניברסיטה העברית, ירושלים. רות גפן-דותן — חוקרת ספרות ילדים, מכללת תל-חי. צפריה גר — סופרת, מבקרת. ד"ר צביה ולדן — ראש מל"ל (מרכז לטיפול מיומנויות הלשון), מכללת בית ברל, שח"ס אוניברסיטת בר-אילן. ד"ר לאה חובב — חוקרת ומרצה, בימ"ד למורות "אפרתה". מנחם רגב — חוקר ומרצה בספרות ילדים. שלומית רוזינר — סופרת. מרים רות — סופרת.